

Berichten van het front.
Een historisch onderzoek naar de kwaliteit van oorlogsverslaggeving in
Nederlandse dagbladen.

Maarten van der Schaaf (0021407) & Jasper Karman (9731938)

Master Journalistiek en Media

Amsterdam, 31 december 2007

Begeleiders: Theo van Stegeren en Peter Vasterman

Inhoudsopgave

Hoofdstuk 1 - Oorlogsverslaggeving in de Nederlandse media	p.4
1.1 Inleiding	p.4
1.2 Relevantie: de waarheid is het eerste slachtoffer van oorlog	p.5
1.3 Onderzoeksvraag	p.6
Hoofdstuk 2 - Theoretisch Kader	p.8
2.1 Kwaliteit van oorlogsverslaggeving	p.7
2.2 Een historisch overzicht van de oorlogsjournalistiek: Van Vietnam tot Afghanistan	p.10
2.2.1 Vietnam	p.10
2.2.2 Falklandoorlog	p.12
2.2.3 Golfoorlog	p.14
2.3 Voormalig Joegoslavië	p.15
2.4 Afghanistan	p.18
Hoofdstuk 3 – Operationalisatie	p.20
3.1 Van onderzoeksvraag naar onderzoeksmodel	p.20
3.2 Definities kernbegrippen	p.21
3.3 Inhoudsanalyse	p.23
3.3.1 Inhoudsanalyse in theorie	p.24
3.3.2 In de praktijk: Bosnië en Afghanistan	p.25
3.3.3 Kwaliteitskranten	p.26
3.3.4 Periode	p.27
3.3.5 Selectie	p.28
3.3.6 Variabelen	p.28
3.4 Diepte-interviews	p.34
3.4 Hypothesen	p.36
Hoofdstuk 4 – Resultaten Inhoudsanalyse	p.38
4.1 Dataverzameling	p.38
4.2 Bosnië	p.38

4.3	Inhoudsanalyse artikelen Bosnië	p.40
4.4	Afghanistan	p.46
4.5	Inhoudsanalyse artikelen Afghanistan	p.47

Hoofdstuk 5 – Resultaten Interviews **p.54**

5.1	Hoe wordt oorlogsjournalistiek in Nederlandse dagbladen bedreven?	p.54
5.3	Hoe gaan oorlogsverslaggevers te werk?	p.55
5.4	Wat vinden oorlogsverslaggevers van de kwaliteit van berichtgeving?	p.60
5.5	Hoe zou de kwaliteit van de berichtgeving kunnen worden verbeterd?	p.63

Hoofdstuk 6 – Conclusie **p.66**

6.1	Doelstelling onderzoek	p.66
6.2	Conclusies inhoudsanalyse	p.67
6.3	Conclusies diepte-interviews	p.74
6.4	Conclusies centrale onderzoeksvraag	p.78
6.5	Discussie: beperkingen en aanbevelingen	p.79

Appendix

1.	Literatuurlijst
2.	Blanco scoresheet inhoudsanalyse
3.	Overzicht onderzoekspopulatie inhoudsanalyse
4.	Scoresheets inhoudsanalyse
5.	Uitgewerkte diepte-interviews

Hoofdstuk 1 - Oorlogsverslaggeving in de Nederlandse media

1.1 Inleiding

Soms lijken we het te vergeten, maar Nederland is in oorlog. Ver weg in de onherbergzame Afghaanse provincie Uruzgan heeft het Nederlandse leger de leiding over de International Security Assistance Force (ISAF), een NAVO-operatie. ISAF moet de Afghaanse regering ondersteunen bij het handhaven van de orde en het opbouwen van het land nadat een internationale troepenmacht onder leiding van de Amerikanen de Taliban het land uit hebben gebombardeed in 2001. In werkelijkheid lijkt er weinig terecht te komen van de wederopbouw. Regelmatig komen er berichten uit Afghanistan waaruit blijkt dat de Nederlandse troepen eigenlijk alleen maar aan het vechten zijn met Afghaanse opstandelingen en dat er nauwelijks scholen worden gebouwd of waterputten worden geslagen. Maar wat is waar? Kunnen de Nederlandse soldaten een verschil maken in Afghanistan, of niet? En kan het Nederlandse volk op basis van de berichtgeving in de media een oordeel vormen over wat er speelt in een oorlogsgebied? Weten we eigenlijk wel hoe het er aan toe gaat in Uruzgan?

De meeste Nederlanders kunnen zich moeilijk een voorstelling maken van de oorlogswerkelijkheid in Afghanistan. Het is dan ook de rol van journalisten ter plaatse om het Nederlandse volk zo goed mogelijk te informeren over wat het Nederlandse leger precies in Afghanistan doet. Op basis daarvan kunnen burgers zich een mening vormen over de Nederlandse rol in het conflict. Voor journalisten is dat echter geen eenvoudige klus. De veiligheidssituatie is zo slecht dat zij alleen zwaar beveiligd door Uruzgan kunnen trekken om de oorlog te verslaan. Sommige gebieden zijn überhaupt afgesloten voor buitenlanders. De meeste oorlogsverslaggevers trekken daarom op met het Nederlandse leger die hun beveiliging regelt. Het ministerie van Defensie nodigt hen uit in Kamp Holland in Uruzgan of op de Nederlandse basis in Kandahar of in Kabul voor een kijkje in de keuken van de Afghanistanmissie. Hierdoor ontstaat de zorgwekkende situatie dat oorlogsjournalisten die het ministerie van Defensie moeten controleren in hoge mate afhankelijk zijn van juist dat ministerie voor hun beveiliging en hun transport ter plaatse. Het is dan ook zeer de vraag of deze zogenaamde *embedded* journalistiek ongecensureerde, onafhankelijke en onpartijdige verslaggeving kan opleveren.

Deze scriptie focust niet specifiek op *embedded* journalistiek, maar onderzoekt de kwaliteit van het werk van Nederlandse journalisten in oorlogsgebieden in brede zin. Wat is kwalitatief goede verslaggeving in een oorlogsgebied? Hoe anders is het werk van journalisten in tijden van vrede? Waaraan herken je kwaliteit? Het onderzoek heeft een exploratief en theorievormend karakter. Aangezien kwaliteit een lastig te meten begrip is en noties over kwaliteit voortdurend aan verandering onderhevig zijn hebben we bewust voor deze verkennende aanpak gekozen.

Het onderzoek is onder te verdelen in twee fasen. Met het toepassen van een inhoudsanalyse op de berichtgeving over de oorlogen in het voormalige Joegoslavië (1991-1995) en Afghanistan (2001-heden) – waarbij allebei Nederlandse troepen actief waren of zijn – wordt geprobeerd de nieuwste ontwikkelingen in de oorlogsjournalistiek in kaart te brengen. Wat zijn de gevolgen van deze ontwikkelingen voor de kwaliteit van de berichtgeving? Komt er een waarheidsgetrouw en evenwichtig beeld naar voren op basis waarvan de Nederlandse burger zijn of haar mening kan vormen over het conflict? En voldoet de berichtgeving aan de kernwaarden van de journalistiek?

Naast een inhoudsanalyse van de berichtgeving bevat deze studie ook interviews met verschillende oorlogsjournalisten. Wat zien zij als hun taak en in hoeverre slagen ze erin hun taak goed uit te voeren? Hoe komen ze aan hun bronnen, hoe checken ze of die bronnen betrouwbaar zijn en kunnen ze net als in Nederland hoor en wederhoor toepassen? Hoe gaan ze om met censuur vanuit het ministerie van Defensie en wat vinden ze zelf van de kwaliteit van hun werk en het werk van hun collega's?

Het gehele onderzoek focust op waarheidsvinding tijdens de conflicten in het voormalige Joegoslavië en Afghanistan, maar wordt in een breder historisch perspectief geplaatst om een overzicht te schetsen van de ontwikkeling van de verslaggeving uit oorlogsgebieden. Onze verwachting is dat de kwaliteit van de verslaggeving uit oorlogsgebieden er door de jaren heen niet beter op is geworden; bezuinigingen bij de media, uitgekookt voorlichtingsbeleid van de strijdende partijen en de toegenomen onveiligheid voor journalisten lijken niet bevorderlijk te zijn voor waarheidsgetrouwe berichtgeving.

1.2 Relevantie – De waarheid is het eerste slachtoffer van oorlog

De Amerikaanse senator Hiram Johnson zei het al in 1917: 'The first casualty when war comes, is truth'. Die uitspraak is negentig jaar later actueler dan ooit. In tijden van oorlog komt tegenwoordig niet alleen de zoektocht van journalisten naar de werkelijkheid onder vuur te liggen, maar ook het leven van de journalist zelf. Hoewel volgens het jaarlijkse onderzoek van de Britse verzekeraar Churchill Insurance (2006) glazenwassers nog steeds het dodelijkste beroep ter wereld hebben, scoren oorlogsjournalisten inmiddels ook hoog op de ranglijst van gevaarlijke beroepen. *Reporters without Borders* (2007) stelt in zijn jaarverslag dat er in 2006 een 'zorgwekkend hoog aantal journalisten zijn vermoord of achter de tralies zijn verdwenen'. Volgens de organisatie kwamen vorig jaar 114 journalisten om het leven, het dodelijkste jaar voor journalisten sinds 1994 toen de oorlogen in het voormalige Joegoslavië, Rwanda en Algerije plaatsvonden. Naast de vergrote onveiligheid van verslaggevers in oorlogsgebieden maakt *Reporters without Borders* zich ook grote zorgen over de desinteresse en het falen van democratische samenlevingen om de vrijheid van meningsuiting en de persvrijheid te verdedigen.

In de Geneefse Conventies die onderdeel uitmaken van het internationaal humanitair recht zijn afspraken gemaakt over de bescherming van individuen in tijden van oorlog. Hierin is vastgelegd dat individuen die niet actief deelnemen in gevechtshandelingen, zoals burgers, doktoren, hulpverleners, maar ook gewonden en krijgsgevangenen dienen te worden beschermd. Journalisten worden beschouwd als gewone burgers en moeten te allen tijde worden beschermd. Het vermoorden van journalisten is dus een schending van het oorlogsrecht.

De zoektocht naar de waarheid in een oorlog lijkt gevaarlijker en daardoor moeilijker dan ooit. Journalisten zijn niet alleen een doelwit geworden, maar ze worden ook actief gebruikt door de voorlichters van de strijdende partijen om hun oorlogspropaganda naar de buitenwereld te communiceren. Als de berichtgeving de belangen van de strijdende partijen kan schenden proberen de PR-machines van de verschillende partijen bepaalde oorlogshandelingen volledig of gedeeltelijk geheim te houden, te verdraaien of te bagatelliseren. De voorlichters verschuilen zich dan achter argumenten zoals het niet willen vrijgeven van strategische en operationele

informatie, het niet willen aantasten van de moraal van de militairen, de steun van het publiek en de steun van eventuele partners in de strijd.

Het belang van effectieve propaganda is altijd groot geweest. Hoewel de precieze invloed van de media omstreden blijft, is het zeer waarschijnlijk dat mensen meer afhankelijk zijn van de media als informatiebron en als gids in tijden van onzekerheid en crisis (Ball-Rokeach, 1985). Ook blijken media invloedrijker te zijn als het zaken betreft die buiten de ervaringswereld van de lezer, kijker of luisteraar valt (McQuail, 2000, p. 422).

Propaganda bemoeilijkt de zoektocht naar de waarheid. Die zoektocht is echter van cruciaal belang in een democratische samenleving. Het voeren van een oorlog brengt immers een grote verantwoordelijkheid met zich mee voor de politieke leiders en het parlement. Het parlement moet controleren of de regering zich aan zijn mandaat houdt en aan internationale verdragen.

Om die reden bezoeken parlementariërs af en toe een gebied waar Nederlandse soldaten gelegerd zijn. Dit gebeurt echter sporadisch en de groepjes parlementariërs die de soldaten bezoeken zijn meestal klein. Om die reden zijn de Tweede Kamerleden, net als de rest van de Nederlandse bevolking in belangrijke mate afhankelijk van de media voor het verkrijgen van onafhankelijke berichtgeving over de situatie in een oorlogsgebied.

1.3 Onderzoeksvraag

De centrale vraag in dit onderzoek luidt:

Wat is de kwaliteit van oorlogsjournalistiek in Nederlandse dagbladen en hoe heeft deze zich de afgelopen twintig jaar ontwikkeld?

De centrale vraag wordt behandeld aan de hand van vier deelvragen:

1. Hoe wordt oorlogsjournalistiek in de Nederlandse dagbladen bedreven?
2. Hoe gaan oorlogsverslaggevers te werk?
3. Wat vinden oorlogsverslaggevers van de kwaliteit van de berichtgeving?

4. Hoe zou de kwaliteit van de berichtgeving uit oorlogsgebieden kunnen worden verbeterd?

De deelvragen worden onderzocht met behulp van literatuurstudie, inhoudsanalyse van Nederlandse dagbladen en interviews met Nederlandse oorlogsverslaggevers. Allereerst wordt de bestaande literatuur geraadpleegd om een historisch overzicht te construeren van de ontwikkeling van de oorlogsjournalistiek (2.1). Door middel van een inhoudsanalyse (3.1) van vier Nederlandse dagbladen over de oorlog in Joegoslavië (1991-1995) en de oorlog in Afghanistan (2001-heden) wordt de berichtgeving geanalyseerd. Vervolgens moeten interviews (3.2) met Nederlandse oorlogsverslaggevers inzicht verschaffen in de werkwijze van journalisten in oorlogsgebieden. Met behulp van deze interviews wordt ook onderzocht hoe oorlogsverslaggevers de kwaliteit van de berichtgeving uit oorlogsgebieden in de Nederlandse dagbladen beoordelen en hoe deze kan worden verbeterd.

Hoofdstuk 2 Theoretisch kader

2.1 Kwaliteit van oorlogsverslaggeving

De focus van dit onderzoek is de kwaliteit van de berichtgeving uit oorlogsgebieden in de Nederlandse dagbladen. Het definiëren van het begrip kwaliteit is echter onmogelijk. Wat de één mooi of goed vindt, vindt de ander misschien wel lelijk of slecht. Daarnaast zijn noties van kwaliteit voortdurend onderhevig aan verandering. Dit onderzoek is daarom exploratief van aard. Om de kwaliteit van oorlogsverslaggeving te kunnen toetsen gebruiken we geen theoretisch model voor kwaliteitsjournalistiek, maar gaan we door middel van inhoudsanalyse op zoek naar kenmerken van kwaliteit in de berichtgeving. Ook willen we in gesprekken met oorlogsjournalisten een antwoord zien te vinden op de vraag wat zij zelf onder kwaliteit verstaan.

Hoewel het onmogelijk is journalistiek op zijn absolute kwaliteit te beoordelen, bestaan er natuurlijk wel basisprincipes over goede verslaggeving die ook voor oorlogsjournalistiek gelden. Deze basisprincipes en journalistieke waarden – die hieronder kort uiteen worden gezet – kunnen niet ontbreken in deze scriptie. Deze journalistieke pijlers gebruiken we als uitgangspunt, maar we beschouwen ze nadrukkelijk niet als alomvattend model waarmee we de kwaliteit van de berichtgeving kunnen toetsen.

Deuze (2002, p.6) heeft de volgende vijf kernwaarden van de journalistiek opgesteld:

1. De journalist moet een maatschappelijke dienst verlenen
2. De journalist moet onpartijdig, neutraal, objectief, eerlijk berichten
3. De journalist moet autonoom, vrij en onafhankelijk zijn
4. De journalist moet rekenschap geven van urgentie en snelheid
5. De journalist moet rekenschap geven van een gevoel voor ethiek, validiteit en legitimiteit.

Deuze geeft aan dat de journalist een maatschappelijke taak heeft. Ook McQuail heeft op de sociale en maatschappelijke **verantwoordelijkheid van de media** gewezen. De filosofische basis voor het idee van de speciale verantwoordelijkheid van de pers werd gelegd door een onafhankelijke Amerikaanse commissie onder

leiding van Robert Hutchins, hoofd van de Universiteit van Chicago. De commissie werd in 1942 opgezet als reactie op de wijdverbreide kritiek op de pers in de Verenigde Staten. Deze zou te sensatiegericht en te commercieel zijn. Eén van de commissieleden, William Hocking (1947) schreef hierover: 'Evenzeer als de pers het recht heeft om vrij te zijn, heeft de burger recht op een vrije pers. Het recht van de burger gaat echter verder. Mensen hebben het recht op een adequate pers' (p. 169). Een dergelijke adequate pers moest volgens de commissie waarheidsgetrouw, accuraat, eerlijk, objectief en relevant zijn; waarden waar Deuze ook naar verwijst. Verder benadrukt de commissie dat de media zich er van bewust moeten zijn dat ze een verplichting hebben ten opzichte van de maatschappij. De pers moet vrij zijn, maar zichzelf ook reguleren aan de hand van een gedragscode.

Waar Deuze pleit voor **objectiviteit** en onpartijdigheid, daar wijzen Bakker en Scholten (1999, p.243) op het belang van de onafhankelijke en kritische instelling van journalisten ten opzichte van bronnen, zegslieden en gezagsdragers. Een dergelijke instelling is volgens hen essentieel voor de onafhankelijke nieuwsvoorziening, wat op zijn beurt weer cruciaal is voor het democratisch functioneren van een samenleving. Onafhankelijkheid en een kritische instelling moeten in feite leiden een optimale mate van objectiviteit in de berichtgeving. Een onafhankelijke journalist laat zich niet censureren. Oorlogsjournalisten voldoen echter lang niet altijd aan deze kernwaarde. Veel journalisten gaan *embedded* mee met één van de strijdende partijen, soms op voorwaarde dat ze over bepaalde zaken niet mogen schrijven. Oorlogsjournalisten die met het Nederlandse leger naar Uruzgan reizen, moeten bijvoorbeeld een gedragscode tekenen.

Objectiviteit is een kernbegrip in de journalistiek, maar tegelijkertijd ook een omstreden criterium. In algemene bewoordingen kan worden gezegd dat objectiviteit verwijst naar een aantal kenmerken van de berichtgeving waardoor deze als betrouwbaar kan worden beschouwd door het publiek. Feitelijke accuratesse, onbevooroordeeldheid, scheiding van feiten en opinie en transparantie van bronnen behoren tot die kenmerken. Campbell (2004, p.153) beschouwt objectiviteit daarmee als de hoeksteen van de journalistieke professionaliteit en integriteit.

De controverse rondom het begrip objectiviteit komt voort uit het besef dat de journalist er niet aan ontkomt om onderwerpen uit de werkelijkheid te selecteren, waardoor er altijd actoren niet gehoord worden, invalshoeken onbelicht en onderwerpen en aspecten onbesproken blijven. Absolute objectiviteit is dus onbereikbaar. McQuail (2000) heeft er daarom op gewezen dat het misleidend is dat kwaliteitsmedia benadrukken dat ze objectief zijn of objectiviteit nastreven. Luijendijk (2007) gaat nog een stap verder. Hij vindt het streven naar objectiviteit een verkeerd ideaal, omdat het niet te bereiken is. Hij pleit er voor om de kanten van de werkelijkheid die de journalist kiest zo goed mogelijk te beschrijven. Onafhankelijkheid en objectiviteit zijn in dit onderzoek belangrijke begrippen, omdat er in oorlogen altijd sprake is van minstens twee strijdende partijen. Om de waarheid te achterhalen in een oorlog is onpartijdigheid en onafhankelijkheid bij uitstek gewenst.

De mate waarin een journalist onpartijdig bericht, hangt sterk samen met zijn of haar **brongebruik**. In oorlogsgebieden is het vaak problematisch om aan goede onafhankelijke bronnen te komen. De verslaggeving vanuit oorlogsgebieden is daarom vaak gebaseerd op basis van informatie van de legerautoriteiten van (één van) de strijdende partijen. Shoemaker (1987, p.8) stelt dat hoe meer beperkingen een journalist krijgt opgelegd – zoals in een oorlog – hoe meer hij geneigd is zijn verslag op een kleine groep bronnen te baseren.

De kwaliteit van verslaggeving uit oorlogsgebieden beoordelen we op haar onpartijdige en objectieve invalshoek en de mate waarin journalisten verschillende bronnen gebruiken. Daarnaast vinden we dat de media een bijzondere sociale en maatschappelijke verantwoordelijkheid heeft in een democratische samenleving; een adequate pers moet waarheidsgetrouw, accuraat, eerlijk, objectief en relevant zijn. Hiermee sluiten we ons dus aan bij Deuze en McQuail.

2.2 Een historisch overzicht van de oorlogsjournalistiek: Van Vietnam tot Afghanistan

Een scriptie over oorlogsjournalistiek kan niet zonder een historisch overzicht van de ontwikkeling van de verslaggeving uit oorlogsgebieden. Hieronder volgen de

belangrijkste ontwikkelingen op het gebied van oorlogsverslaggeving sinds de Vietnamoorlog.

2.2.1 Vietnam (1960-1975)

In de journalistiek staat de Vietnamoorlog bekend als de ongecensureerde oorlog. Zeker in de eerste jaren van de oorlog waren de omstandigheden voor oorlogsverslaggevers ideaal. Phillip Knightley (2000) beschrijft de verhouding tussen oorlogsjournalisten en het Amerikaanse leger tijdens de Vietnamoorlog als volgt: 'In Vietnam accepteerde het Amerikaanse leger de aanwezigheid van oorlogsjournalisten en riep het alle legereenheden op om journalisten volledige medewerking en ondersteuning te verlenen. Het leger zorgde voor maaltijden, verstreekte journalisten informatie, bewapende hen als dat nodig was, verdedigde hen, dronk met hen en behandelde hen als leden van het team.' (p. 469). Journalisten konden in Vietnam niet alleen met de Amerikaanse troepen optrekken, maar ook met de Vietcong. Bovendien werden ze niet beperkt in hun bewegingsvrijheid door de strijdende partijen en waren er ook geen censuurmaatregelen van kracht.

Ondanks de ideale omstandigheden voor journalisten was de berichtgeving niet optimaal. De meeste journalisten waren vrij lui en volgden gewoon de dagelijkse persconferenties, waaruit ze voldoende informatie haalden om hun dagelijkse bijdrage te leveren. Bovendien waren de meeste Amerikaanse journalisten in Vietnam er van overtuigd dat de Verenigde Staten een gerechtvaardigde strijd streed tegen het oprukkende communisme. Hall et al. (1978) spreekt in dit kader over de hiërarchie van geloofwaardigheid. *'Het is waarschijnlijk dat machtige mensen of mensen op hoge posities in de samenleving hun mening over controversiële onderwerpen algemeen geaccepteerd worden, omdat wordt aangenomen dat zulke woordvoerders toegang hebben tot meer accurate en gespecificeerde informatie dan de meerderheid van de bevolking.'* (p.58). Kortom, de machtige legerofficieren en persofficieren hebben betere en meer frequente toegang tot de nieuwsmedia en hun interpretaties, ideeën en meningen worden ook eerder geaccepteerd door journalisten.

Relatief weinig journalisten gingen daadwerkelijk zelf naar de frontlinies met de Amerikaanse militairen, terwijl dit wel goed mogelijk was. De berichtgeving bleef daardoor grotendeels beperkt tot zogenaamde 'battle, bravery, glory and adventure' verhalen of wat wij 'onze jongens verslaggeving' noemen. Na het Tet-offensief van de Vietcong in 1968, waarna de Amerikanen oorlogsmisdaden begingen in onder andere het Vietnamese dorp My Lai, kregen de media wel beperkingen opgelegd, maar de controle was niet erg streng en bovendien makkelijk te ontwijken (Nieuwenhuis, 2000). Naarmate de oorlog duurde begon het wantrouwen van journalisten ten opzichte van het Amerikaanse leger voorlichters te groeien en werd het leger steeds kritischer gevolgd. Uiteindelijk begonnen journalisten grote inspanningen te verrichten om militaire informatie te ontcrachten en schandalen aan het licht te brengen.

De berichtgeving over de Vietnamoorlog is van grote invloed geweest op omslag in de Amerikaanse publieke opinie tegen de oorlog. De beroemde foto van fotograaf Nick Ut waarop een naakt kind wegrent na een Amerikaanse napalm aanval is één van die invloedrijke mediaboodschappen geweest (Campbell, p. 129). Volgens het Amerikaanse leger zou de negatieve berichtgeving er uiteindelijk zelfs toe hebben geleid dat het leger werd gedwongen zich terug te trekken en de oorlog verloor. Het ministerie van Defensie gaf de media dan ook de schuld van het falen in Vietnam.

Veelzeggender waren de naoorlogse conclusies van Robert Elegant (1981), zelf Azië-correspondent en correspondent tijdens de Vietnamoorlog. Elegant stelde dat oorlogsjournalisten niet alleen hadden bijgedragen aan de overwinning van de communisten in Vietnam, maar hier ook direct verantwoordelijk waren. Volgens Elegant hadden de media collectief de kant gekozen van de vijand.

Hoewel Knightley (2000) de conclusies van Elegant verwerpt, merkt hij wel op dat de invloed van zijn analyse enorm groot was. 'Over de hele wereld namen regeringen kennis van de conclusies van Elegant. Het gevaar van journalisten die ongecontroleerd in het oorlogsgebied kunnen rondlopen werd overal erkend en er werden plannen gemaakt om de informatiestromen bij volgende oorlogen te controleren.' (p. 470). Het gevolg was dat journalisten tijdens de volgende oorlogen in Rhodesië, Afghanistan en op de Falklandeilanden zwaar werden gecensureerd.

2.2.2 Falklandoorlog (1982)

Tijdens de Falklandoorlog tussen het Verenigd Koninkrijk en Argentinië in 1982 mochten er slechts 29 Britse journalisten mee op de Britse oorlogsschepen. Deze journalisten werden gedwongen gecensureerd, omwille van de veiligheid, de moraal van de Britse troepen en de steun van de Britse bevolking. Omdat zelfstandig afreizen naar het oorlogsgebied moeilijk en duur was, waren er nauwelijks journalisten die op eigen houtje verslag probeerden te doen vanuit het oorlogsgebied. Simon Winchester van The Sunday Times probeerde onafhankelijk te berichten vanaf de Argentijnse kant, maar in zijn poging om op de Falklandeilanden te komen werd hij gevangen genomen door het Argentijnse leger.

De pers vond dat het goed gehandeld had tijdens de oorlog, maar bekritiseerde het Britse ministerie van Defensie over de slechte informatieverstrekking. Het ministerie had door haar bureaucratische werkomgeving het volk niet goed op de hoogte gehouden van de ontwikkelingen in de oorlog, was de consensus onder journalisten. Maar dat was precies het doel geweest van Defensie. Het ministerie had immers niet de zelfde doelstelling als de pers. De rol en het handelen van het ministerie van Defensie tijdens de Falklandoorlog, zijn volgens Knightley dan ook een klassiek voorbeeld van hoe de overheid met de media om moet gaan in oorlogstijd. De Britten controleerden de berichtgeving niet door onwenselijke verhalen te verbieden, maar door de ernst van de verhalen te bagatelliseren. Ze wisselden goed en slecht nieuws af en ze logen alleen als ze er zeker van waren dat de leugen pas na de oorlog naar buiten zou kunnen komen (2000, p. 478).

Tijdens de Falklandoorlog werd duidelijk dat er behoorlijke risico's zitten aan *embedded* journalistiek. Doordat journalisten meegaan met het leger bouwen ze immers een emotionele band op met de militairen waardoor het risico van zelfcensuur door partijdigheid wordt vergroot. De kwaliteit van de berichtgeving was behoorlijk gekleurd, blijkt uit onderzoek van Morrison en Tumber (1994) die Britse journalisten interviewden die verslag deden van de oorlog vanuit het Britse kamp. De journalisten geven ruitelijk toe dat hun persoonlijke relaties met militairen hun verslaggeving beïnvloedde. De Britse journalist David Norris: *'Ik besepte dat ik over 'ons' schreef zodra we aan land waren; op de schepen voelde ik nog veel afstand, maar toen het vechten begon voelde ik me een onderdeel van de hele operatie.'*

(Morrison&Tumber, 1994, p.221). Een andere journalist vertelde de onderzoekers: *'Hoe meer inzicht je hebt, des te begripvoller je blijkt te zijn (...) als je beschoten wordt van de andere kant is het lastig om niet over hen te schrijven als de tegenstander'*. (Morrison &Tumber, 1994). *Embedded* journalistiek kan daarom worden gezien als een subtiele en strategische manier van het voorlichtingsapparaat van de strijdende partijen om journalisten te beïnvloeden. Volgens Gans is de relatie tussen journalisten en het leger, net als de relatie tussen journalisten en andere bronnen. Hij omschrijft deze relatie als een dans. 'It takes two to tango, maar één van de twee, de bron of de journalist, moet de dans leiden. Meestal leidt de bron.' (Gans, 1979, p.116).

2.2.3 Golfoorlog (1990-1991)

Tijdens de Golfoorlog in 1991 verbood het Amerikaanse leger journalisten om op eigen houtje naar het front af te reizen. Als het leger continu op de vingers zou worden gekeken zouden de Amerikanen als het ware met één hand op hun rug moeten vechten zei President Bush (Carruthers, 2000, p.132). Het gevolg hiervan was dat het merendeel van de journalisten alleen persconferenties bijwoonde in Saoedi-Arabië. Hierdoor werden journalisten enorm afhankelijk van het voorlichtingsapparaat van het Amerikaanse ministerie van Defensie. Carruthers (2000) heeft die afhankelijkheid ook wel 'Pentavision' genoemd (naar het Pentagon). Daarnaast maakte het Amerikaanse leger een zogenaamd 'pool systeem' waarin een geselecteerd en gelimiteerd groepje journalisten onder militaire begeleiding de oorlog kon verslaan. De legerleiding besloot waar en wanneer deze journalisten mee naar toe werden genomen. Omdat de Irakoerlog ook wel bekend is komen te staan als de *televised war*, met live beelden van bombardementen in Baghdad, wekten de media wel de indruk dat het goed op de hoogte was van de actualiteiten. Volgens Karskens (2001) kwamen er in werkelijkheid echter nauwelijks belangrijke nieuwswaardige feiten boven tafel tijdens de Golfoorlog. Hij noemt dat aanwezigheidsjournalistiek (p.27).

Journalisten die wel op zichzelf bleven werken werden regelmatig in hun werk belemmerd, geïntimideerd en soms zelfs gearresteerd. Deze *unilaterals*, zoals de Amerikanen deze journalisten noemden, moesten dus vrezen voor zowel de Iraakse als de Amerikaanse troepen. In februari werden zo twintig journalisten opgepakt door

de Amerikanen, waaronder een fotograaf van *Time*, Wesley Bocxe. Bocxe werd geblinddoekt, gefouilleerd, ondervraagd en voor meer dan 30 uur vastgehouden. Toen een televisieteam van CBS een paar weken eerder was opgepakt door een Iraakse militaire eenheid zei een Amerikaanse defensievoorlichter: 'Zie je nu wel. Dat is wat er gebeurt als je alleen gaat.' (Knightley, 2000, p. 492)

Dit korte overzicht van oorlogsjournalistiek sinds de Vietnamoorlog maakt duidelijk dat journalisten allerlei hindernissen moeten overwinnen om goed verslag te kunnen doen vanuit oorlogsgebieden. De oorlogvoerende landen zijn er sinds het mediadrama in Vietnam immers van doordrongen hoe belangrijk positieve berichtgeving over het conflict is voor het winnen van een oorlog. Daarom wordt het gaan en staan van journalisten tegenwoordig sterk beïnvloed door de vechtende partijen (Campbell, p.35). Censuur, veiligheidsrisico's, beperking van bewegingsvrijheid door de strijdende partijen en zelfcensuur door partijdigheid behoren tot de grootste problemen.

In de volgende twee paragrafen zoomen we achtereenvolgens in op de oorlogen in het voormalige Joegoslavië (1991-1995) en Afghanistan (2001-heden) – deze twee oorlogen zijn de focus van dit onderzoek. De achtergronden van deze conflicten en de rol van Nederland worden hieronder toegelicht.

2.3 Voormalig Joegoslavië

Tussen 1991 en 2001 woedden in het voormalige Joegoslavië een aantal bloedige oorlogen, als gevolg van het uiteenvallen van de Socialistische Federatie Joegoslavië, zoals het land vroeger officieel heette. Nadat de federale staat in 1991 uiteenviel in Slovenie, Kroatië en klein-Joegoslavië¹, ontstond in delen van Kroatië en Bosnië-Herzegovina een hevige oorlog.

Het uiteenvallen van de federatie volgde op het overlijden van Maarschalk Tito in 1980. Tito had als absoluut heerser bijna 35 jaar leiding gegeven aan de regering

¹ Klein Joegoslavië bestond in 1991 uit Servië, Bosnië, Herzegovina, Montenegro en Macedonië.

van Joegoslavië en was een belangrijke bindende factor. Na het overlijden van Tito was het volgens velen een kwestie van tijd voor het land uit elkaar zou vallen.

Tito had voor zijn dood al wel maatregelen genomen in een poging te voorkomen dat de verschillende etnische groeperingen in het land het na zijn overlijden met elkaar in de clinch zouden komen te liggen over wie de macht had in het land. Om te voorkomen dat met name Servië te veel macht naar zich toe zou trekken had hij in 1974 de provincies Kosovo en Vojvodina al nagenoeg dezelfde zelfstandigheid gegeven als de overige zes republieken. De republieken wilden het liefst zoveel mogelijk met rust gelaten worden door het gezag in Belgrado, en eisten meer autonomie. Dat zagen met name de Serviërs echter niet zitten.

Wat internationale waarnemers vreesden gebeurde: Servië trok, onder leiding van de nieuwe president Slobodan Milosevic, steeds meer macht naar zich toe. Dit was vooral tegen het zere been van de door toerisme en industrie zeer welvarende republieken Kroatië en Slovenië. Beide provincies riepen op 25 juni 1991 hun onafhankelijkheid uit. Dit was het beginpunt van een decennium vol oorlog en bloedvergieten in het land.

Bosnië

Voor het onderzoek in deze scriptie wordt ingezoomd op het conflict in Bosnië, beter bekend als de Bosnische oorlog. Hiervoor hebben we een aantal redenen. In de eerste plaats maakt de keuze voor een kortere periode het mogelijk om intensiever onderzoek te doen naar berichtgeving in die tijd. In de tweede plaats waren er gedurende dit conflict veel Nederlandse soldaten gelegerd in Bosnië. De aanwezigheid van Nederlandse soldaten in het gebied maakt dat het voor journalisten extra interessant is om ter plaatse verslag te doen van de gebeurtenissen.

De Bosnische oorlog begon nadat de regering van de deelrepubliek op 29 februari en 1 maart 1992 een referendum hield over onafhankelijkheid. De Servische minderheid in Bosnië boycotte de stemming, waardoor een overtuigende roep om onafhankelijkheid het resultaat was van de volksraadpleging. Op 5 april 1992 riep het Bosnische parlement officieel de onafhankelijkheid uit.

Al voor het referendum plaats had, hadden de drie partijen in Bosnië eigen kleine legertjes gevormd: de Bosniakken (of Bosnische moslims), de Bosnische Kroaten en de Bosnische Serviërs (gesteund door het Joegoslavische Volksleger onder gezag van de regering in Belgrado), hadden elk een tot de tanden bewapend groepje paramilitairen achter de hand voor als de situatie dreigde te escaleren. Dat gebeurde al snel nadat de uitslag van het referendum bekend was geworden. Op verschillende plaatsen in Bosnië braken gevechten uit. Met name in Oost-Bosnië vonden vanaf april 1992 ook massamoorden en etnische zuiveringen plaats. Onder andere in de steden Kozarac, Visegrad, Foca en Bijeljina werd de burgerbevolking het doelwit van de gevechten.

UNPROFOR

Naar aanleiding van het begin van de oorlog in Bosnië en Herzegovina, besloot de VN Veiligheidsraad in 1992 het mandaat van UNPROFOR, de VN Vredesmacht die tot dat moment alleen in Kroatië actief was, uit te breiden naar Bosnië. Veel konden de VN-soldaten niet doen in Bosnië. De internationale gemeenschap (met name door landen als de Verenigde Staten, Rusland en Frankrijk) was niet bereid om echt gewapenderhand in te grijpen en wilde dat de VN-macht vooral de strijdende partijen uit elkaar zou houden, de burgerbevolking zou beschermen en als waarnemer zou optreden in het gebied.

Nederland was tussen 1992 en 1995 een actief onderdeel van die VN-vredesmacht. Een bataljon Nederlandse soldaten (Dutchbat) was belast met de beveiliging van de moslimenclave Srebrenica in Bosnië. Het gebrekkige mandaat en de lichte bewapening van Dutchbat was een van de redenen waarom de Serviërs, onder leiding van generaal Ratko Mladic, in 1995 zonder slag of stoot de moslimenclave konden innemen en achtduizend burgers (voornamelijk mannen) hebben kunnen deporteren en vermoorden.

Het drama van Srebrenica, en later ook een Servische mortieraanval op een markt in de Bosnische hoofdstad Sarajevo, maakte dat de internationale gemeenschap van gedachten veranderde. De VN zette de internationale interventiemacht Rapid

Reaction Force (RRF) op, die hardhandig ingreep in het conflict. De RRF werd gesteund door luchtacties die werden uitgevoerd door de NAVO.

De bombardementen op Servische posities in Bosnië en op doelen in Servië zelf dwong het bewind in Belgrado uiteindelijk tot het beëindigen van de strijd en het hervatten van de onderhandelingen. In 1995 sloten de strijdende partijen het Daytonakkoord, waarin werd afgesproken dat Bosnië voortaan zou bestaan uit een Servische republiek en een federatie van moslims en Bosnische Kroaten. Ook werden er in het verdrag afspraken gemaakt over verkiezingen, mensenrechten en een grondwet. Na afloop van de oorlog werd de naleving van het verdrag van Dayton gecontroleerd door achtereenvolgens vredesmachten van de NAVO en de EU.

2.4 Afghanistan

Toen de Verenigde Staten op 11 september 2001 werden opgeschrikt door aanslagen op het World Trade Centre en het Pentagon, werd al gauw de Saoedi-Arabiër Osama bin Laden aangewezen als het brein achter de aanslagen. Bin Laden zou zich met zijn terreurgroep Al Qaida ophouden in Afghanistan waar hij gesteund werd door het plaatselijke regime, de Taliban. De islamitische Taliban greep de macht in Afghanistan in 1996, maar de groepering werd slechts door enkele landen erkend als de legitieme regering van Afghanistan.

Op 11 oktober 2001, precies een maand na de aanslag op het WTC bombarderen de Verenigde Staten en de Britten Afghanistan, nadat de Taliban hadden geweigerd Osama bin Laden over te dragen aan de VS. In november hebben de Amerikanen *cum suis* de belangrijkste steden onder controle waaronder Mazar-e Sharif en hoofdstad Kabul. De Taliban beheersen Afghanistan niet langer, maar Talibanleider Mullah Omar en Osama bin Laden blijven onvindbaar.

Onder de Taliban was Afghanistan één van de meest onvrije landen ter wereld. In een onderzoek van het Freedom House, de internationale organisatie die jaarlijks de persvrijheid over de wereld in kaart brengt, scoorde Afghanistan 90 op een schaal van 0 (volledige persvrijheid) tot 100 (totale afwezigheid van persvrijheid). Hiermee valt Afghanistan in de categorie 'niet vrij'. De Taliban hadden een autoritaire benadering van de media. Onder de Taliban werden vrijwel alle media gesloten. 'In

line with the Islamic ban on human representation, [Afghan newspapers'] pages are free of pictures. News is limited to official announcements, accounts of Taliban military victories, and anti-opposition propaganda. And there are no newsstands in Afghanistan: the papers are distributed mainly to government offices... Bereft of music, Radio Kabul (now known as Radio Voice of Islamic Law) is heavily oriented towards religious topics... While there is no explicit ban on independent journalism, state-owned publications and radio stations dominate the nation's media.' (Farivar, 1999).

Als gevolg van het repressieve regime in Afghanistan gedurende de laatste jaren, weten slechts weinig buitenlandse journalisten er nu de weg. Ze hebben nauwelijks lokale collega's en de meeste verslaggevers hebben een gebrekkig netwerk. De maatschappij is ontwricht, waardoor het moeilijk is om betrouwbare en welwillende bronnen en experts te vinden.

Het is ook lastig om rond te reizen voor buitenlandse journalisten. Veel valleien zijn onbegaanbaar en westerlingen lopen grote risico's, omdat de oorlog niet alleen wordt uitgevochten tussen de strijdende partijen maar omdat er ook sprake is van een culturele en religieuze botsing tussen het westen en de Islam. Hierdoor worden westerse journalisten die grotendeels geen moslim zijn ook als de vijand gezien en niet enkel als een onafhankelijke ooggetuige van de oorlog.

ISAF en de Nederlandse militaire inzet

Het Nederlandse leger vertrok in maart 2006 naar de Afghaanse provincie Uruzgan in het kader van de NAVO operatie ISAF (International Stability Assistance Force). ISAF III is de NAVO operatie in het zuiden van Afghanistan en een aanvulling op de eerdere missies ISAF (Kabul), ISAF I (noorden) en ISAF II (westen). Sinds 1 augustus 2006 nam de Nederlandse Task Force Uruzgan de verantwoordelijkheid voor Uruzgan op zich. Deze eenheid van de Koninklijke Landmacht is gelegerd in Kamp Holland, even buiten Tarin Kowt, de hoofdstad van Uruzgan, en in Deh Rawod. Inmiddels zijn er ongeveer 1700 Nederlandse manschappen in Afghanistan. Het Nederlandse leger zet al haar belangrijkste wapentuig in in Uruzgan, waaronder de pantserhouwitsers, F-16 jachtbommenwerpers en Apache gevechtshelikopters.

Hoofdstuk 3 Operationalisatie

3.1 Van onderzoeksvraag naar onderzoeksmodel

In paragraaf 2.1 werd beargumenteerd dat journalisten de enige betrouwbare bron van informatie zijn in een oorlogssituatie. De strijdende partijen hebben er veel belang bij dat alleen de voor hen gunstige informatie wordt gepubliceerd en dat tactisch gevoelige informatie geheim blijft. Maar onafhankelijke, gecontroleerde informatie over de situatie is wel degelijk van belang als we een evenwichtig beeld willen krijgen van de situatie ter plaatse om zo een mening te kunnen vormen over wat er gebeurt in een oorlogsgebied. De vraag die zichzelf dan meteen opwerpt is: slaagt de journalistiek daar wel in? Zijn Nederlandse journalisten eigenlijk wel in staat om een waarheidsgetrouw, accuraat, eerlijk, objectief en relevant beeld te schetsen van wat er gebeurt in een oorlogsgebied? Hoe onpartijdig en objectief berichten ze uit oorlogsgebieden en hoe veelzijdig is hun brongebruik? In hoeverre slagen Nederlandse media er in hun bijzondere sociale en maatschappelijke verantwoordelijkheid te volbrengen? En als dit niet het geval is, hoe komt dit? En wat zou er eventueel beter kunnen?

3.2 Definitie Kernbegrippen

Al deze vragen hebben we samengevat in onze centrale onderzoeksvraag: “Wat is de kwaliteit van oorlogsjournalistiek in Nederlandse kwaliteitskranten en hoe heeft deze zich de afgelopen twintig jaar ontwikkeld?” In de onderstaande paragraaf worden de kernbegrippen uit deze hoofdvraag gedefinieerd en nader toegelicht.

Kwaliteit

In deze paragraaf bespreken we hoe we omgaan met het begrip kwaliteit en hoe we oorlogsjournalistiek definiëren. In het vorige hoofdstuk is het kwaliteitsvraagstuk al even aan de orde gekomen. Daar hebben we enkele criteria uit de literatuur besproken die gewoonlijk worden gebruikt om kwaliteit van de verslaggeving te bepalen. De pijlers waarop wij de kwaliteit van verslaggeving beoordelen zijn de mate waarin berichtgeving waarheidsgetrouw, accuraat, eerlijk, objectief, onpartijdig en relevant is en waarmee de journalist dus zijn bijzondere sociale en maatschappelijke verantwoordelijkheid weet te volbrengen.

Oorlogsverslaggeving

Oorlogsverslaggeving kent vele verschijningsvormen. Op dit moment staat er in de Nederlandse bijna elke dag wel een bericht over de oorlog in Afghanistan. Zo'n bericht over de gebeurtenissen in Afghanistan, of over gebeurtenissen elders in de wereld die direct van invloed zijn op de situatie in Afghanistan kent veel verschillende vormen. We onderscheiden bijvoorbeeld berichten die zijn gebaseerd op informatie en cijfers van persbureaus, dan wel letterlijk van persbureaus zijn overgenomen. Verder zijn er soms interviews met Nederlandse of buitenlandse politici, experts, militairen of anderszins betrokken personen buiten Afghanistan te lezen. Daarnaast vinden we in de kranten regelmatig berichten over politieke besluitvorming, verhalen van Afghaanse vluchtelingen die naar Nederland zijn gekomen, berichten van hulporganisaties en reportages, interviews en berichten van oorlogsjournalisten.

Het is deze laatste categorie berichten die centraal staat in onze scriptie: berichten van een oorlogsverslaggever die freelance of in opdracht van een krant of weekblad naar een oorlogsgebied reist, of daar gestationeerd is, en vanuit het gebied informatie inwint voor artikelen, verslag doet van de gebeurtenissen en de gevolgen voor de betrokken partijen in kaart brengt.

Voor het onderzoek in deze scriptie zullen we de artikelen van een aantal Nederlandse journalisten analyseren, die in opdracht van Nederlandse kwaliteitskranten verslag doen vanuit een oorlogsgebied. Een belangrijk selectie criterium voor de artikelen is derhalve de dateline van het artikel². Bij de eerste fase van ons onderzoek; de inhoudsanalyse van artikelen van oorlogsverslaggevers richten we ons derhalve op artikelen met in de dateline de naam van een van de dorpen of steden in de geselecteerde oorlogsgebieden. Voor de tweede fase van ons onderzoek, de diepte-interviews met oorlogsverslaggevers, gaan we in gesprek met journalisten die voor langere of kortere tijd in (een van de) betreffende oorlogsgebieden (Afghanistan of voormalig Joegoslavië) zijn geweest.

² Dateline: plaatsnaam die aan het begin van een artikel wordt afgedrukt en die weergeeft waar de journalist het artikel heeft geschreven, dan wel waar hij de informatie voor zijn artikel heeft verzameld, dan wel de plaats waar de gebeurtenis die in het artikel wordt beschreven heeft plaatsgevonden. N.B.: in sommige kranten (o.a. NRC Handelsblad) wordt naast de plaatsnaam ook de datum waarop het artikel is geschreven, dan wel wanneer de beschreven gebeurtenis heeft plaatsgevonden vermeld.

Kwaliteitskranten

Ons onderzoek beperkt zich tot de berichtgeving van oorlogsverslaggevers in Nederlandse kwaliteitskranten, dat wil zeggen, kranten met een gevestigde naam, die een reputatie hebben als kwaliteitskrant en open zijn over de journalistieke principes waarop ze zich baseren bij de verslaggeving. Kwaliteitskranten leggen een zwaar accent op een evenwichtige berichtgeving uit eerste hand en investeren om die reden meer dan andere kranten in het opzetten en in stand houden van een eigen correspondentennetwerk. Ook worden vaker verslaggevers uitgezonden naar gebieden waar iets is gebeurd, om daar als de ogen en oren van de krant waarnemingen te doen en uit eerste hand de berichtgeving te verzorgen. Kwaliteitskranten worden omschreven als kranten waarbij kwaliteit en betrouwbaarheid van het geboden nieuws een hogere prioriteit krijgen dan oplagecijfers alleen. Over het algemeen onderscheiden kwaliteitskranten zich van andere kranten door een evenwichtiger en completer nieuwsaanbod. (Drijvers, 1986, p23).

De keuze voor kwaliteitskranten verkleint de kans dat er niet of nauwelijks hits zullen zijn op de ingegeven zoektermen omdat het nieuws destijds “niet sappig genoeg” was. Bovendien hebben de kwaliteitskranten, in vergelijking met andere dagbladen en meer populaire kranten, vaak een grotere buitenlandredactie en meer budget beschikbaar voor eventuele correspondenten of voor het sturen van een journalist naar een gebied waar een oorlog woedt. Zeker als de berichtgeving over een langere periode gemeten wordt, zoals het geval is in deze scriptie, biedt de analyse van kwaliteitskranten een zekere garantie voor een constante stroom van, meestentijds kwalitatief hoogstaand, nieuws uit de conflictgebieden (Drijvers, 1986, p.27).

3.3 Inhoudsanalyse

In de eerste fase van het onderzoek wordt bekeken in hoeverre Nederlandse journalisten erin slagen om een gedegen, betrouwbaar en evenwichtig beeld te scheppen van de situatie in oorlogsgebieden. Dit wordt gedaan met behulp van inhoudsanalyse van artikelen van oorlogsverslaggevers.

3.3.1 Inhoudsanalyse in theorie

Inhoudsanalyse is een systematische procedure voor het onderzoek van opgeslagen informatie, of het nu geschreven documenten betreft, of audio of video (Walizer & Wienir, 1978, In: Wimmer & Dominick, 2000). Volgens Krippendorf (1980) is het een onderzoekstechniek om valide en controleerbare uitspraken te doen over de data en de context waarin de data kan worden geplaatst.

Kerlinger (1986), definieert inhoudsanalyse als een methode die op een systematische en objectieve en manier bepaalde variabelen kan meten. Het systematische aspect van de onderzoeksmethode wordt bereikt door volgens vooraf opgestelde, nauwkeurig uitgevoerde regels een selectie uit de populatie samen te stellen en deze op basis van vooraf opgestelde variabelen te scoren. Door de variabelen en categorieën van te voren te definiëren wordt gestreefd naar een zo groot mogelijke objectiviteit.

Volgens Wimmer & Dominick (2000) kan inhoudsanalyse echter ook gebruikt worden om de kenmerken en eigenschappen van één of meer media te beschrijven op één of meerdere momenten. Inhoudsanalyse wordt dan gebruikt als een beschrijvend onderzoeksinstrument waarmee, op basis van het onderzoek van een selectie uit bepaalde mediabronnen, uitspraken kunnen worden gedaan over de populatie. Ook hierbij geldt echter dat moet worden gestreefd naar een systematische, objectieve werkwijze om zo tot een valide, betrouwbaar en relevant onderzoeksresultaat te komen.

Wimmer en Dominick (2000) geven ook een stappenplan voor een geslaagde inhoudsanalyse. Aan de hand van dit stappenplan wordt in de rest van deze paragraaf uiteengezet hoe het mediaonderzoek is uitgevoerd. Aangezien de eerste stap van Wimmer & Dominick het formuleren van de onderzoeksvraag is, zal deze worden overgeslagen. Deze is immers al geformuleerd en beschreven in paragraaf 2.3.

3.3.2 In de praktijk: Joegoslavië en Afghanistan

De tweede stap in het proces is het definiëren van de onderzoekspopulatie. Uit de vraagstelling volgt dat deze scriptie een exploratief onderzoek is naar de kwaliteit van

Nederlandse oorlogsverslaggeving. Binnen het kader van de media-analyse is er daarom voor gekozen voor een analyse van de berichtgeving in dagbladen over twee gewapende conflicten waarbij Nederland betrokken is geweest.

Of een journalist er in slaagt om een objectief en neutraal beeld te schetsen van een land in oorlog is afhankelijk van zeer veel verschillende factoren, die in elke situatie, op elk moment anders zijn. Daarom is er voor gekozen om de berichtgeving over de oorlogen in Afghanistan en Bosnië met elkaar te vergelijken. Hier voor is gekozen om een aantal verschillende redenen.

In de eerste plaats zijn zowel in Afghanistan (tussen 2001 en heden) als in Bosnië (tussen 1992 en 1995) Nederlandse soldaten betrokken bij de gevechtshandelingen. Op het moment dat Nederland betrokken raakt bij een conflict door het uitzenden van militairen zijn de Nederlandse belangen groter dan wanneer dit niet gebeurt. Zodra de belangen groter zijn, zullen Nederlandse media eerder geneigd zijn om verslaggevers te sturen naar het oorlogsgebied (Van Ginneken, 1996 p. 27).

In de tweede plaats zijn de conflicten zeer verschillend, waardoor ze gezamenlijk een completer beeld scheppen van de mogelijkheden en obstakels voor journalisten om in het oorlogsgebied verslag te doen van de gebeurtenissen. Een eerste opvallend verschil is het tijdstip en de aard van de conflicten: de oorlog in Bosnië speelde vanaf 1993 en was een gewapend conflict tussen lokale partijen.

De Nederlandse militairen waren onderdeel van een VN-vredesmacht en werden geacht de strijdende partijen uit elkaar te houden. Het conflict in Afghanistan speelt sinds 2001 en is een direct gevolg van de terroristische aanslagen op de Twin Towers in New York in 2001. De invasie vond plaats zonder VN-mandaat en de geallieerde soldaten worden door de plaatselijke bevolking niet beschouwd als onpartijdige stabilisatiemacht, maar als invasiemacht.

In de derde plaats verschillen de twee conflicten ook wat betreft achtergrond en infrastructuur. Joegoslavië is in vergelijking met Afghanistan een veel verder ontwikkeld land, waar een goede technische infrastructuur bestond voor communicatie en transport. Bovendien was het voor Westerse journalisten in theorie

veel makkelijker om in het voormalige Joegoslavië in de omgeving op te gaan: de taalbarrière was minder groot omdat veel mensen wel een beetje Duits of Engels spraken.

Bovendien vielen journalisten in Joegoslavië veel minder op, simpelweg omdat ze er vaak net zo uitzagen als de lokale bevolking; dat wil zeggen blank, Kaukasisch en Westers gekleed. In de afgelegen bergdorpjes in Afghanistan valt een blanke journalist uit Nederland veel meer op, zeker als hij zich zonder tolk eigenlijk niet verstaanbaar kan maken.

3.3.3 Kwaliteitskranten

De derde stap in het schema van Wimmer & Dominick (2000) is de selectie van een onderzoekssample. Om uiteindelijk uitspraken te kunnen doen over oorlogsverslaggeving in Nederlandse dagbladen is ervoor gekozen om artikelen uit de twee Nederlandse kwaliteitskranten de Volkskrant en NRC Handelsblad te verzamelen en te analyseren.

Het gaat in dit onderzoek specifiek over artikelen die zijn geschreven door een oorlogsjournalist. Dit houdt in dat alleen verhalen die ter plaatse, in voormalig Joegoslavië of Afghanistan zijn geschreven, worden meegenomen in het onderzoek. Alle nieuwsberichten, interviews, reportages en artikelen die niet ter plekke zijn geschreven en die een dateline Den Haag, Amsterdam, New York enzovoorts hebben, zullen derhalve buiten beschouwing worden gelaten (zie ook paragraaf 3.1).

Binnen krantendatabank Lexis Nexis (Lexisnexis, n.d.) zal worden gezocht naar artikelen die door de oorlogscorrespondenten³ van die kranten, die daadwerkelijk in de conflictgebieden zijn geschreven. De artikelen worden gezocht door in de database te zoeken met de zoektermen “Afghanistan”, respectievelijk “Bosnië” en “Oorlog”, aangevuld met de namen van de verschillende oorlogscorrespondenten.

³ Een oorlogscorrespondent wordt binnen de context van dit onderzoek gedefinieerd als een journalist die in opdracht van een krant een oorlogsgebied bezoekt en ter plaatse tenminste één verhaal schrijft over de situatie in dat gebied, dat ook daadwerkelijk wordt gepubliceerd in de krant.

3.3.4 Periode

De interesse van Nederlandse media voor oorlogssituaties is grotendeels afhankelijk van de Nederlandse belangen in het gebied. Om die reden zullen artikelen worden gezocht die zijn verschenen in de periode dat er Nederlandse soldaten waren gelegerd in het oorlogsgebied in kwestie, en de periode daar vlak voor, vanaf het moment dat bekend werd dat de Nederlandse militairen zouden worden uitgezonden of officieel deel gingen uitmaken van een militaire missie in een specifiek oorlogsgebied.

In de praktijk zal dus worden gezocht naar artikelen die zijn verschenen vanaf het moment dat de Nederlandse regering besloot om militairen uit te zenden, tot het moment waarop de laatste militairen weer zijn teruggekeerd.

Voor het conflict in Bosnië betekent dit dat zal worden gezocht naar artikelen uit de periode tussen 8 juni 1992, het moment dat de bevoegdheid van VN-stabilisatiemacht UNPROFOR⁴ werd uitgebreid naar Bosnië, en 14 december 1995, het moment waarop het verdrag van Dayton werd getekend, waarmee er officieel een einde kwam aan de oorlog in Joegoslavië. Zes dagen later, op 20 december 1995, werd VN vredesmacht UNPROFOR, waar de Nederlandse soldaten onderdeel van uitmaakte, opgevolgd door IFOR⁵.

Voor Afghanistan geldt dat zal worden gezocht naar artikelen die zijn verschenen vanaf 7 februari 2006, het moment waarop de Nederlandse regering besluit om 1400 Nederlandse soldaten als onderdeel van de ISAF-missie⁶ naar Uruzgan te sturen om in die Afghaanse provincie, samen met een Australische troepenmacht, zorg te dragen voor de veiligheid en wederopbouw van het land. De einddatum van deze

⁴ UNPROFOR is de naam van de missie van ...

⁵ IFOR staat Implementation Force en was een VN-vredemacht onder leiding van de NAVO die na afloop van de Bosnische oorlog toezag op de naleving van het Verdrag van Dayton in Bosnië en Herzegovina.

⁶ ISAF staat voor International Security Assistance Force. Het is een troepenmacht die bestaat uit geallieerde bondgenoten die, zonder officieel mandaat van de Verenigde Naties, de officiële, democratisch gekozen Afghaanse regering bijstaan in het handhaven van orde en vrede en bijdragen aan de wederopbouw van het land. (Bron toevoegen – official ISAF pagina)

onderzoekperiode is 21 november 2007. Voor deze datum is gekozen omdat dat het moment is waarop de relevante artikelen voor deze scriptie zijn verzameld en geselecteerd en de inhoudsanalyse op de artikelen is uitgevoerd.

3.3.5 Selectie

Op basis van bovengenoemde zoekcriteria levert de database een flinke hoeveelheid artikelen die kunnen worden onderworpen aan een inhoudsanalyse. Binnen het kader van deze scriptie is echter helaas ondoenlijk om al deze artikelen ook daadwerkelijk te analyseren. Daarom zal er een selectie worden gemaakt uit de gevonden artikelen.

Om de kenmerken van de Nederlandse oorlogsjournalistiek in kaart te brengen zullen van zowel de Volkskrant als NRC Handelsblad per conflict aselect vijf artikelen worden gekozen die zullen worden geanalyseerd. In totaal zullen dus twintig artikelen minutieus onderzocht worden; tien per conflict. De artikelen zullen worden gescoord op basis van een aantal die worden besproken in paragraaf 3.2.5. Daarmee is meteen voldaan aan de vierde stap van Wimmer & Dominick (2000); het vaststellen van de *unit of analysis*. Binnen het kader is die vastgesteld op een artikel, omdat de artikelen als op zichzelf staande eenheid zullen worden onderzocht.

3.3.6 Variabelen

De vijfde stap van Wimmer & Dominick (2000) is het construeren van categorieën voor de te analyseren artikelen. De twintig geselecteerde artikelen uit het zoekresultaat in de database zullen op zeven verschillende aspecten worden beoordeeld, die hieronder uitgebreid zullen worden besproken.

Focus in het artikel

De focus in een artikel is bijna altijd een keuze van de journalist. Hij bedenkt immers welke onderwerpen de lezers mogelijk interessanter vinden, bedenkt een originele invalshoek, of doet onderzoek en stuit op dingen waarvan hij vindt dat de lezers, de maatschappij, die moet weten.

In een ideale situatie gaat een verslaggever die graag het verblijf van de Nederlandse soldaten in beeld wil brengen, besluiten om te proberen een

Nederlandse legerbasis te bezoeken. Een journalist die wil laten zien wat voor gevolgen de aanwezigheid van de Nederlanders in bijvoorbeeld Afghanistan heeft voor de burgerbevolking of de Taliban, zal eerder besluiten om in de omgeving te gaan praten met burgers. En de journalist die zich afvraagt hoe de oorlog zich ontwikkelt, wat de vooruitzichten zijn, en hoe sterk de posities van de verschillende partijen zijn, zal zijn oor te luister leggen bij het commando van de strijdende partijen, of bij onafhankelijke instanties.

Door een goede afwisseling in focus in het onderwerp in verschillende artikelen, kan het publiek zich een helder, evenwichtig beeld vormen van de situatie in het oorlogsgebied. De Focus die een journalist kiest heeft belangrijke gevolgen voor de perceptie van lezers over de gebeurtenissen in een bepaald gebied. Het is daarom belangrijk dat de journalist onpartijdig en objectief beslist over de keuze van de Focus. Het theoretische concept Focus is derhalve gebaseerd op de kernbegrippen **verantwoordelijkheid van de journalist** en het streven naar **objectiviteit** die zijn gedefinieerd in paragraaf 2.1.

Anders dan in Nederland, waar journalisten vrijwel altijd vrij zijn om te gaan en staan waar ze willen - zonder het gevaar te lopen te worden gearresteerd, mishandeld of zelfs vermoord - is de situatie in een oorlogsgebied vaak compleet anders. Door hevige gevechten of de vijandige houding van bepaalde strijdgroepen zijn bepaalde gebieden soms niet toegankelijk voor journalisten, waardoor journalisten dus niet altijd het verhaal kunnen schrijven dat ze willen schrijven en is het in bepaalde gevallen heel moeilijk of zelfs onmogelijk om bepaalde verhalen te maken.

Binnen dit onderzoek wordt onderscheid gemaakt tussen vijf verschillende focuspunten van een artikel en het onderwerp dat centraal staat in een artikel.

1. Verslag van enkele gevechten of de krijgshandelingen
2. Gevolgen voor de burgerbevolking
3. Situatie voor de Nederlandse militairen
4. Situatie voor (één van) de andere strijdende partij(en)
5. Het conflict in een bredere context in de regio

Het is zeer goed mogelijk dat binnen een artikel meerdere focuspunten aan bod komen. Daarvoor geldt dat hoe meer focuspunten aan de orde komen, des te beter en completer is het beeld dat het Nederlandse volk krijgt van de situatie ter plaatse.

Brongebruik

De mate waarin een journalist objectief of onpartijdig bericht, hangt sterk samen met zijn of haar brongebruik. In oorlogsgebieden is het vaak problematisch om aan goede onafhankelijke bronnen te komen. De verslaggeving vanuit oorlogsgebieden is daarom vaak gebaseerd op basis van informatie van de legerautoriteiten van (één van) de strijdende partijen. Zoals hierboven beschreven stelt Shoemaker (1987, p.8) dat hoe meer beperkingen een journalist wordt opgelegd – zoals in een oorlog – hoe meer hij geneigd is zijn verslag op een kleine groep bronnen te baseren.

Voor elk artikel zal worden bijgehouden hoeveel en welke van de onderstaande bronnen zijn geraadpleegd voor het artikel.

1. Expert of deskundige
2. Officiële woordvoerder Nederlandse strijdkrachten
3. Officiële woordvoerder geallieerde strijdkrachten
4. Officiële woordvoerder vijandige strijdkrachten
5. Soldaat of bevelhebber Nederlandse strijdkrachten
6. Soldaat of bevelhebber geallieerde strijdkrachten
7. Soldaat of bevelhebber vijandige strijdkrachten
8. Politicus Nederlandse strijdkrachten
9. Politicus geallieerde strijdkrachten
10. Politicus vijandige strijdkrachten
11. Burger in oorlogsgebied
12. Burger in relatief veiliger gebied (waar op dat moment geen gevechten zijn)

Gekozen Frame

Er is de afgelopen jaren een indrukwekkende hoeveelheid onderzoeksartikelen verschenen over de framing van nieuws en de effecten daarvan op het publiek. In deze studies ligt de focus meestal op de relatie tussen de vorming van (politiek of commercieel) beleid en publieke percepties over daaraan gerelateerde issues. Volgens de theorie van framing zijn de frames die worden gebruikt bepalend voor de

perceptie van het publiek met betrekking tot diezelfde issues (Semetko & Valkenburg, 2000. p.93-94).

Frames zijn, zo stellen Neuman et. al (1992, p.60), conceptuele hulpmiddelen die media en individuen gebruiken om informatie te verpakken, verwerken en duiden. Volgens Entman (1993, p.55) worden frames gebruikt om bepaalde aspecten van een veronderstelde werkelijkheid te benadrukken en naar de voorgrond te halen en tegelijkertijd andere aspecten uit te sluiten, op zo'n manier dat een bepaald aspect van een probleem, interpretatie van oorzaak en gevolg of moreel oordeel wordt benadrukt.

Volgens Semetko en Valkenburg (2000, p.94-95) gebruiken journalisten, bewust of onbewust, frames om informatie te ordenen en structureren en om bepaalde, in de ogen van de journalist belangrijke of interessante, aspecten van een bepaald issue centraal te stellen in een artikel.

De issues die journalisten centraal stellen in hun artikelen heeft dus een grote invloed op de perceptie van het publiek van bepaalde gebeurtenissen, zeker in het geval van de oorlogen in Afghanistan en Bosnië, waar het publiek geen andere onafhankelijke betrouwbare informatiebron heeft dan de media. Daarom wordt bij de inhoudsanalyse van de geselecteerde artikelen ook gekeken naar het dominante frame dat is gebruikt om de informatie te structureren en verwerken.

Voor de analyse van de framing van de geselecteerde artikelen wordt gebruik gemaakt van een in wetenschappelijk onderzoek belangrijke en veelgebruikte indeling en typering van mediaframes, die Semetko en Valkenburg ook bespreken (2000, p.95-96). Deze verdeling gaat ervan uit dat berichten in de media zijn in te delen in één van de vijf onderstaande categorieën.

1. *Conflict Frame*

Dit frame benadrukt verschillende soorten conflicten die kunnen spelen tussen personen, instituten, groepen of landen.

2. *Human Interest Frame*

Bij dit frame staat de menselijke kant van het verhaal centraal. Het toevoegen van een emotionele of Human Interest invalshoek geeft een andere dimensie aan een issue.

3. *Economic Consequences Frame*

In dit frame staan de economische effecten van een bepaalde gebeurtenis centraal.

4. *Morality Frame*

Het Morality frame plaatst een bepaalde gebeurtenis of issue in een context van goed of fout, door morele of religieuze standpunten of overtuigingen te berde te brengen. Vaak gebeurt dit indirect, doordat de journalist een persoon, groep of instituut opvoert die de morele overwegingen aan de orde stelt.

5. *Attribution of responsibility Frame*

In dit frame staat de vraag centraal wie er verantwoordelijk is voor het ontstaan van een bepaalde situatie, of wie een eventueel probleem zou moeten of kunnen oplossen.

Bij de analyse van de teksten wordt allereerst gekeken welk frame dominant is, en het gezicht van het artikel bepaalt. Bijvoorbeeld doordat het een centrale of grote rol vervult in het verhaal, of doordat er aan wordt gerefereerd in de titel, op foto's of in streamers. Verder wordt er echter ook gekeken welke frames in het betreffende artikel wel of niet worden gebruikt.

Embedded of niet Embedded

In lang niet alle oorlogsgebieden is het veilig genoeg voor journalisten om zich vrij te bewegen. In dit soort situaties zijn journalisten vaak afhankelijk van de welwillendheid van de nationale strijdkrachten of die van bevriende mogendheden om op de plek van de krijgshandelingen te geraken om daar uit eerste hand informatie te kunnen verzamelen en zelf te kunnen observeren wat er allemaal speelt.

Deze “*Embedded status*” heeft echter consequenties. Als tegenprestatie eist het leger dat deze *embedded status* verleent namelijk vaak het recht om de stukken die de journalisten schrijven aan te passen. In theorie wordt er alleen ingegrepen om te voorkomen dat strategisch gevoelige informatie waarmee de vijand zijn voordeel zou

kunnen doen uitlekt, maar in de praktijk verschillen het leger en de journalist vaak enorm van mening over wat strategisch gevoelige informatie is en wat niet.

Het gevolg is in sommige gevallen dat informatie die wel relevant is voor het publiek, niet mag worden gepubliceerd omdat het leger bang is voor de consequenties van negatieve publiciteit. Dit staat haaks op de begrippen waarheidsgetrouwheid en eerlijkheid, twee belangrijker pijlers voor kwaliteit die zijn gedefinieerd in paragraaf 2.1.

Binnen het kader van dit onderzoek definiëren wij een “*embedded journalist*” als een journalist die is “ingekwartierd” bij een afdeling van de strijdkrachten, meegaat op missies om met eigen ogen te zien wat er gebeurt en daar verslag van doet, maar in ruil daarvoor het leger het recht geeft zijn of haar stukken te autoriseren en gevoelige, geheime of ongewenste informatie voor publicatie uit het stuk te verwijderen. De artikelen worden gescoord op de variabele “*embedded*”, of “niet *embedded*”.

3.4 Diepte-interviews

Dit onderdeel van het onderzoek is kwalitatief van aard. Kwalitatief onderzoek is nuttig om situaties, personen en gebeurtenissen te beschrijven en te interpreteren (Baarda en de Goede, 1998). Het afnemen van diepte-interviews is een kwalitatieve wetenschappelijke methode die bij uitstek geschikt is voor exploratief onderzoek, omdat het diepere betekenissen en processen zichtbaar kan maken. Hiermee is het een interessante aanvulling op de resultaten uit de inhoudsanalyse; de statistische gegevens kunnen worden verklaard en verduidelijkt door de resultaten van de interviews. De uitkomsten van de inhoudsanalyse zijn niet aan de geïnterviewden voorgelegd. Dit is niet gebeurd om twee redenen. In de eerste plaats omdat dit een exploratief onderzoek is naar de kwaliteit van oorlogsverslaggeving. Het toetsen van hypothesen en de terugkoppeling naar de journalistiek is derhalve van minder groot belang. In de tweede plaats was het binnen de context van dit onderzoek, en de beperkte beschikbaarheid van tijd en andere middelen, praktisch ook niet uitvoerbaar om de resultaten terug te koppelen, en vervolgens ook nog iets te doen met de feedback.

In de theorie bestaan er grofweg twee soorten interviews; gestructureerde interviews en ongestructureerde interviews (Rubin & Rubin, 1995). Bij een gestructureerd interview liggen de inhoud van de vraag en de mogelijke vorm en inhoud van de antwoorden van tevoren vast. Bij een ongestructureerd interview ligt niets van tevoren vast. De vragen en antwoorden hangen dan sterk af van de interviewsituatie. In de werkelijkheid zijn de meeste interviews echter semi-gestructureerd. In dit onderzoek staan de vragen vast, waardoor de antwoorden van de ondervraagde journalisten kunnen worden vergeleken. De vragen hoeven echter niet noodzakelijkerwijs in die volgorde aan bod te komen zoals dat van tevoren is bedacht. Ook kunnen er vragen tijdens de interviews worden toegevoegd als dat bijdraagt aan het begrip. De vragen sluiten aan bij de hoofdvraag en de deelvragen van het onderzoek. Zo moet uit de interviews met oorlogsjournalisten een beeld ontstaan over de taakomschrijving die oorlogsjournalisten meekrijgen en de mate waarin ze vinden dat ze hun taak kunnen volbrengen. Welke specifieke belemmeringen hebben ze bij hun werk in oorlogsgebieden? Kunnen oorlogsjournalisten voldoen aan basiscriteria van de journalistiek zoals hoor en wederhoor, neutraliteit en objectiviteit? Ook het brongebruik van journalisten in

oorlogsgebieden wordt onder de loep genomen. Hoe komen ze aan hun bronnen en hoe checken ze of die bronnen betrouwbaar zijn? Aangezien steeds meer verslaggevers in oorlogsgebieden *embedded* journalistiek bedrijven komt ook censuur ter sprake. Hoe ver gaat het ministerie van Defensie daarin, wat laten journalisten toe en wordt de kwaliteit van de berichtgeving beïnvloed door de voorlichters van Defensie? En wat vinden ze zelf eigenlijk van de kwaliteit van hun werk en de verslaggeving van hun collega's? De hele vragenlijst is te vinden in Bijlage.

Voor de selectie van oorlogsjournalisten is gebruik gemaakt van de selectiemethode die Patton (1990, p.172) omschrijft als *maximum variation sampling*. Met deze methode wordt gestreefd naar een zo groot mogelijke variëteit binnen de groep geïnterviewden. In dit onderzoek komt die variëteit tot uitdrukking in de verschillen in functie, manier van werken, medium, ervaring en de werkverhouding met de opdrachtgever (freelance of vaste redacteuren van een medium). De volgende journalisten hebben meegewerkt aan het onderzoek:

Olof van Joolen: Redacteur Defensie bij het Algemeen Dagblad. Onervaren als oorlogsjournalist. Twee keer twee weken *embedded* in Afghanistan geweest.

Joeri Boom: Oorlogsjournalist voor de Groene Amsterdammer. Tien jaar ervaring in verschillende oorlogsgebieden. Twaalf keer in Afghanistan geweest, waarvan zeven keer onafhankelijk en vijf keer *embedded*.

Noël van Bommel: Redacteur Defensie bij de Volkskrant. Geen ervaring in andere oorlogsgebieden. Vier keer in Afghanistan geweest. Alleen *embedded* journalistiek, zijn collega Deedee Derksen die onafhankelijk door Afghanistan reist, schrijft 'het grotere verhaal' over Afghanistan.

Arnold Karskens: Karskens is met meer dan 25 jaar ervaring als oorlogsverslaggever de nestor van de Nederlandse oorlogsjournalistiek. Schrijft in de Nieuwe Revu over Afghanistan waar hij zo'n 8 keer onafhankelijk is geweest.

Antoinette de Jong: De Jong is freelance oorlogsverslaggeefster voor onder andere NRC Handelsblad. Ervaren oorlogsjournaliste en Afghanistankenner. Meer dan 40 keer in Afghanistan geweest. Tijdens haar laatste reis van tweeënhalve maand is ze een weekje langs geweest op Kamp Holland in Uruzgan. De interviews worden op

band opgenomen en woord voor woord uitgeschreven. De interviews zijn bijgevoegd in de Bijlagen.

3.5 Hypothesen

Voorafgaande aan dit onderzoek verwachtten we dat de kwaliteit van de oorlogsjournalistiek in Nederlandse dagbladen de afgelopen twintig jaar is verslechterd. Deze verwachting zullen we hieronder nader toelichten aan de hand van de in dit onderzoek geformuleerde deelvragen.

1. *Hoe wordt oorlogsjournalistiek in de Nederlandse dagbladen bedreven?*

We verwachten dat door de toename van *embedded* journalistiek, de verslaggeving uit oorlogsgebieden minder waarheidsgetrouw en eerlijk is. *Embedded* journalisten laten zich immers censureren. Hierdoor moeten we ook ernstige vraagtekens zetten bij de onpartijdigheid en objectiviteit van de journalisten, en de betrouwbaarheid, neutraliteit en evenwichtigheid van de berichtgeving. Hypothese 1: *De kwaliteit van de oorlogsjournalistiek is verslechterd.*

2. *Hoe gaan oorlogsverslaggevers te werk?*

Door zowel de fysieke als de culturele nabijheid van Joegoslavië, zeker in vergelijking met Afghanistan, is het waarschijnlijk dat meer journalisten in Joegoslavië geweest waren voor de oorlog begon, dan dat er journalisten in Afghanistan waren geweest voor de gevechten daar begonnen. Hierdoor hadden journalisten dus meer kennis over het land, inzicht en een eigen netwerk in Joegoslavië dan in Afghanistan. Joegoslavië was bovendien een vrijer land dan Afghanistan waardoor er al journalistieke structuren bestonden voordat de oorlog begon. Journalisten konden daardoor makkelijker hun netwerk aanboren.

Bovendien hadden ze meer bewegingsvrijheid omdat alle partijen in Joegoslavië de pers zagen als een manier om de eigen belangen of situatie onder de aandacht te brengen. De houding van de "vijandige" strijdende partijen jegens journalisten was derhalve minder negatief of bedreigend, waardoor journalisten makkelijker alle kanten en aspecten van het conflict konden beschrijven. De risico's die Westerse of niet-islamitische verslaggevers sinds 11 september 2001 lopen in Arabische landen

zijn alleen maar toegenomen. Journalisten worden gegijzeld, opgehangen en onthoofd voor de camera. Hierdoor nemen journalisten minder risico's en kunnen journalisten ook nauwelijks in contact komen met één van de strijdende partijen in Afghanistan, namelijk de Taliban. Dit komt de verslaggeving naar verwachting niet ten goede. Hypothese 2: *Het is gevaarlijk voor journalisten in Afghanistan en ze hebben daardoor weinig bewegingsvrijheid. Ook zijn er minder bestaande netwerken en structuren waar ze gebruik van maken, waardoor ze terugvallen op de structuur die het Nederlandse leger en haar bondgenoten kunnen bieden.*

3. *Wat vinden oorlogsverslaggevers van de kwaliteit van de berichtgeving?*

Afgaande op de uitkomsten van de literatuurstudie, verwachten we dat journalisten zich bewust zijn van de gebrekkige kwaliteit van de verslaggeving. Zoals de Britse journalisten na de Falklandoorlog toegaven dat ze partijdig verslag deden, verwachten we dat ook de Nederlandse journalisten zich daarvan bewust zijn. Hypothese 3 luidt daarom: *Nederlandse journalisten weten dat de kwaliteit van de oorlogsverslaggeving gebrekkig is.*

4. *Hoe zou de kwaliteit van de berichtgeving uit oorlogsgebieden kunnen worden verbeterd?*

Deze vraag leggen we uiteraard voor aan de journalisten, die op basis van hun ervaringen in het veld weten waar ze, door allerlei omstandigheden, tekort schieten in het vervullen van hun journalistieke taak. Wij verwachten dat het vooral een kwestie is van extra investeren, zowel wat betreft geld als wat betreft tijd. Als er meer financiële middelen zijn, kunnen kranten op meer plaatsen in de wereld eigen correspondenten plaatsen, die hun eigen netwerk kunnen opbouwen, contacten kunnen leggen en zich kunnen verdiepen in de taal en cultuur van het land. Dit zal voor veel kranten waarschijnlijk de voorkeur genieten boven het uitzenden van een verslaggever als ergens een oorlog uitbreekt: dan is het namelijk eigenlijk al te laat, en in elk geval veel moeilijker en tijdrovender, om een netwerk van informanten en vertrouwenspersonen op te bouwen, en ben je als journalist voor een belangrijk deel afhankelijk van het netwerk van anderen; zoals in veel gevallen één van de strijdende partijen. Hypothese vier luidt derhalve: *Door meer tijd en geld te investeren in permanente posities voor correspondenten kan de kwaliteit van de oorlogsverslaggeving worden verbeterd.*

4. Resultaten inhoudsanalyse

In dit hoofdstuk worden de resultaten van de eerste fase van het onderzoek, de inhoudsanalyse van artikelen van Nederlandse oorlogsverslaggevers, besproken. In de eerste paragraaf wordt de gevonden data behandeld. In de tweede paragraaf komen de resultaten van de inhoudsanalyse zelf aan de orde.

4.1 Bespreking gevonden data Bosnië

In de paragrafen 3.3.2 tot en met 3.3.5 wordt uiteengezet hoe de data die nodig is voor de inhoudsanalyse verzameld zal worden. In het kort komt het er op neer dat met behulp van krantendatabank Lexisnexis zal worden gezocht naar artikelen van Nederlandse journalisten die, op locatie in een oorlogsgebied, artikelen hebben geschreven over de situatie in het gebied. Er wordt, om in paragraaf 3.3.3 uiteengezette redenen, alleen gezocht naar artikelen die zijn verschenen in de kwaliteitskranten NRC Handelsblad en De Volkskrant, in van te voren vastgestelde periodes.

4.1.1 Dataset Bosnië

De zoektocht in databank Lexisnexis naar artikelen over de oorlog in Bosnië heeft in totaal 253 artikelen opgeleverd. De gevonden artikelen zijn geordend in een lijst en bijgevoegd als appendix 3.

In De Volkskrant werden 83 artikelen gevonden, van de hand van de verslaggevers Karin Veraart (12) en Bart Rijs (71). De zoekopdracht heeft voor het NRC Handelsblad 170 artikelen opgeleverd: 32 van Marjon van Royen en 138 van Raymond van den Boogaard. Deze verslaggevers zijn alle vier voor langere tijd in het oorlogsgebied (of in de buurt daarvan) gestationeerd en hebben ter plaatse een aanzienlijk aantal artikelen geschreven.

Uit het totale aanbod van 253 artikelen van oorlogsverslaggevers over de situatie in Bosnië zijn in totaal tien artikelen geselecteerd die zijn onderworpen aan een

inhoudsanalyse. Van zowel De Volkskrant als het NRC Handelsblad zijn in totaal vijf artikelen aselekt gekozen. De artikelen werden gekoppeld aan een getal. Als een bepaald getal werd getrokken werd het corresponderende artikel aan de verzameling toegevoegd. Deze procedure heeft uiteindelijk tot de dataset geleid die is weergegeven in onderstaande tabel (tabel 5.1).

#	Kop	Dateline	Krant	Woorden	Datum
B1V	Moslams nog niet sterk genoeg voor grote krachtmeting – Karin Veraart	SARAJEVO	VK	808	170695
B2V	Oorlogspartijen optimistisch over vrede – Bart Rijs	BELGRADO	VK	636	280995
B3V	Opgestoken paraplu is Milka's enige onderdak – Bart Rijs	SREMSKA RACA	VK	781	080895
B4V	Helmpje op, vestje aan, en toekijken – Bart Rijs	SARAJEVO	VK	752	080695
B5V	Serviërs in Kroatië staan klaar voor nieuwe oorlog – Bart Rijs	BELGRADO	VK	668	100295
B6N	Bij de eerste bom zullen we eens wat laten zien – Raymond van den Boogaard	SARAJEVO	NRC	1573	210294
B7N	Ronselen: deportaties zonder logica in Belgrado – Marjon Royen	BELGRADO	NRC	1204	130795
B8N	Milosevic laat zich positief uit over vredesplan – Raymond van den Boogaard	BELGRADO	NRC	609	070193
B9N	Oorlog zou hier nog erger zijn dan in Bosnië – Raymond van den Boogaard	PRISTINA	NRC	1384	111192
B10N	Een vlucht uit Servië – een kilte van angst – Marjon van Royen	MOSTAR/DEN HAAG	NRC	4673	230995

Tabel 4.1 Dataverzameling inhoudsanalyse Bosnië.

4.1.2 Inhoudsanalyse artikelen Bosnië

De artikelen die zijn opgenomen in de dataverzameling zijn allemaal geanalyseerd met behulp van een standaard scoresheet. Op dit scoresheet zijn de verschillende variabelen opgenomen die bij ieder artikel zijn gemeten. In de volgende paragrafen wordt steeds per variabele besproken welke resultaten er zijn gevonden voor de artikelen over het conflict in Bosnië.

Focus van de artikelen

De eerste variabele die is gemeten bij de analyse van de artikelen is de focus van het stuk. In hoofdstuk drie wordt beargumenteerd dat de artikelen zes verschillende hoofdonderwerpen kunnen hebben die de focus van het verhaal bepalen. Bij de inhoudsanalyse is per artikel gekeken welk thema dominant is, en welke thema's wel of niet voorkomen. De resultaten van de analyse staan in onderstaande tabel. Thema's die voorkomen zijn gemarkeerd met een kruisje. Dominante thema's zijn gemarkeerd met een rondje.

Art.	1 Gevecht	2 Burgers	3 NL mil.	4 bond.	5 strijders	6 context
B1V	X	X			0	X
B2V	X	X		X	0	X
B3V	X	0		X	X	
B4V	X	X		0	X	X
B5V		X		X	0	X
B6N		0		X	X	X
B7N	X	0			X	X
B8N						0
B9N		X			0	X
B10N		0				

Tabel 4.2. Focus van de artikelen over de oorlog in Bosnië.

Over alle artikelen gemeten blijkt dat vooral de thema's 'Gevolgen voor de burgerbevolking' en 'situatie voor een van de andere strijdende partijen' het meeste voorkomen. Beide thema's zijn in vier artikelen dominant. Andere thema's komen nauwelijks of helemaal niet aan bod.

Verder blijken er duidelijke verschillen te zijn in de focus die de kranten kiezen. Zo lijkt De Volkskrant een voorkeur te hebben voor nieuws waarin de situatie voor de andere strijdende partijen centraal staat. In een groot aantal artikelen (3 van de 5) wordt immers uitgebreid bericht over de situatie aan de Servische kant van de linies. Bij het NRC Handelsblad zijn de meeste artikelen (3 van de 5) vooral gericht op de consequenties van de oorlog voor de burgerbevolking. Dat is ook duidelijk te zien in tabel 4.2.

Dominant VK	-	1	-	1	3	-
Aan bod VK	4	4	-	3	2	4
Dominant NRC	-	3	-	-	1	1
Aan bod NRC	1	1	-	1	2	3
Dominant totaal		4		1	4	1
Aan bod Totaal	5	5		4	4	7

Tabel 4.3. Dominante en relevante thema's in artikelen over de oorlog in Bosnië.

Brongebruik

Naast de focus van de artikelen is ook het brongebruik relevant. In de meeste gevallen hangen deze twee variabelen sterk met elkaar samen: als de focus ligt op

de gevolgen voor de burgerbevolking, zullen burgers in veel gevallen een belangrijke bron zijn voor het artikel.

Toch is het relevant om te meten welke bronnen zijn gebruikt voor een bepaald artikel. In onderstaande tabel is per artikel weergegeven welke bronnen voorkomen in het verhaal. Aan de verschillende bronnen is een nummer toegekend⁷

Art.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
B1V	1		1									
B2V									3	1	1	
B3V							4				2	
B4V			3			1			1		1	
B5V									2	1		1
B6N						1	3				4	
B7N										1	1	2
B8N									1	3		
B9N						1						
B10N							2				8	5
Totaal	1	-	4	-	-	3	9	-	7	6	17	8
Totaal VK	1	-	4	-	-	1	4	-	6	2	4	1
Totaal NRC	-	-	-	-	-	2	5	-	1	4	13	7

Tabel 4.4. Brongebruik voor artikelen van oorlogsverslaggevers over de oorlog in Bosnië

⁷ Brondefinitie: 1. Expert of deskundige. 2. Officiële woordvoerder Nederlandse strijdkrachten. 3. Officiële woordvoerder geallieerde strijdkrachten. 4. Officiële woordvoerder vijandige strijdkrachten. 5. Soldaat of bevelhebber Nederlandse strijdkrachten. 6. Soldaat of bevelhebber geallieerde strijdkrachten. 7. Soldaat of bevelhebber vijandige strijdkrachten. 8. Nederlandse Politicus. 9. Politicus geallieerde strijdkrachten. 10. Politicus vijandige strijdkrachten. 11. Burger in oorlogsgebied. 12. Burger in relatief veiliger gebied.

Bij de artikelen van Het NRC Handelsblad komt hetzelfde beeld naar voren als bij de analyse naar de focus van de artikelen: in veel van de verhalen staan burgers in oorlogsgebied centraal. Zo blijkt uit deze analyse dat 20 van de in totaal 32 bronnen die zijn gebruikt voor deze vijf artikelen burgers zijn.

Al moet daarbij wel worden aangetekend dat artikel B10N zwaar weegt in deze analyse. In deze lange reportage over een Bosnische moslim die zijn moeder uit Servië wil halen komen in totaal 13 burgers aan het woord.

Bij de artikelen van de Volkskrant valt op dat de aandacht voor verschillende bronnen gelijkmatiger is verdeeld. Ook militairen, politici en woordvoerders komen in deze verhalen uitgebreid aan bod.

Frame

Het Frame dat de journalist kiest kan een belangrijke rol spelen in de manier waarop de lezer van de verhalen het nieuws verwerkt, of zelfs op hoe hij de informatie interpreteert, zo blijkt uit de theorie die is besproken in paragraaf 3.3.5. Om deze reden is ook deze variabele gemeten in de inhoudsanalyse van de artikelen van oorlogsverslaggevers.

Art.	Conflict	Human Interest	Economic Conseq.	Morality	Attribution of respons.
B1V	0	X		X	
B2V	0	X			X
B3V	X	0			X
B4V	X	0		X	
B5V	X				0
B6N	X	0		X	
B7N	X	0		X	
B8N	0			X	X
B9N	X	0	X	X	X
B10N		0		X	X

Tabel 4.5. Framegebruik in artikelen over de oorlog in Bosnië.

Allereerst is gekeken welk frame dominant is in het betreffende artikel. Maar, omdat de artikelen die binnen het kader van dit onderzoek worden geanalyseerd veelal lange verhalen zijn, waarin meerdere aspecten van een bepaalde gebeurtenis of situatie aan bod komen, wordt ook onderzocht welke andere frames eventueel nog meer voorkomen in het betreffende artikel. De dominante en andere voorkomende frames zijn op dezelfde manier gemarkeerd als in het geval van de focus van de artikelen: dat wil zeggen dat het dominante frame wordt gemarkeerd met een kruisje. Andere frames die een rol spelen in het verhaal worden aangemerkt met een kruisje.

Bij de verdeling tussen De Volkskrant en het NRC Handelsblad zien we opnieuw dezelfde verdeling als bij de voorgaande variabelen: De Volkskrant besteedt uitgebreid aandacht aan de Human Interestkant van de verhalen en plaatst veel van de ontwikkelingen in het conflict in Bosnië dan ook in een Human Interest Frame. Bij de artikelen van het NRC gaat dit nog iets verder. Daar is het Human Interest Frame bij 80 procent (4 van de 5) van de artikelen dominant.

Dominant VK	2	2	-	-	1
Dominant NRC	1	4	-	-	-
Dominant Totaal	3	6	-	-	1
Overig VK	3	2	-	2	2
Overig NRC	3	-	1	5	3
Overig totaal	6	2	1	7	5

Tabel 4.6 Framegebruik vergeleken.

Opvallend is verder dat er veel aandacht is voor het Conflict Frame, het Morality Frame en het Attribution of responsibility Frame. Het gebruik van het Conflict Frame kan natuurlijk worden verwacht in oorlogsverslaggeving waar bij een gewapend conflict tussen twee of meer partijen centraal staat. Hetzelfde geldt voor de andere twee frames: is een bepaalde ontwikkeling goed of slecht, zijn bepaalde partijen goed of fout, en vragen als 'wie is er verantwoordelijk voor het probleem of voor de oplossing' zijn in dit soort berichtgeving logischerwijs dominant aanwezig. Dat blijkt ook uit bovenstaande tabel.

Embedded

Naast het brongebruik, framegebruik en de focus die een journalist kiest bij het schrijven van zijn verhaal, is ook de bewegingsvrijheid die hij heeft in het oorlogsgebied van invloed op het uiteindelijke verhaal. In sommige gevallen is het in een bepaald gebied zo onveilig, dat het voor een journalist alleen mogelijk is om de streek te bezoeken onder begeleiding van soldaten, die een zeer bepaalde mate van veiligheid kunnen garanderen.

In dat geval heeft de journalist een *embedded* status. Hieraan zijn vaak wel consequenties verbonden. Zo kan de journalist vaak niet alles wat hij hoort of ziet gebruiken voor zijn verhaal. In de meeste gevallen zijn daar uitgebreide afspraken over gemaakt met het opperbevel van de strijdkrachten waarbij de journalist is ingekwartierd.

In de tweede plaats is de journalist zeer beperkt in zijn bewegingsvrijheid en is hij min of meer gebonden aan de bewegingen van de troepen. Met andere woorden: de journalist ziet wat de soldaat ziet, en vaak ook datgene wat het leger graag wil dat de journalist ziet.

In onderstaande tabel is per artikel weergegeven of de journalist *embedded* was met een groep strijdkrachten of niet. Uit de tabel blijkt dat geen enkel geanalyseerd artikel uit de dataverzameling is geschreven door een journalist die een *embedded* status had. Dat is niet verwonderlijk aangezien de *embedded* status pas sinds vrij recent (de tweede Golfoorlog) een wijdverbreid fenomeen is geworden.

Art.	<i>Embedded</i>	<i>Niet embedded</i>
B1V		X
B2V		X
B3V		X
B4V		X
B5V		X
B6N		X
B7N		X
B8N		X
B9N		X
B10N		X

Tabel 4.7. Embedded status van journalisten per artikel over de oorlog in Bosnië

4.4 Afghanistan

De van te voren vastgelegde zoekopdrachten in Lexisnexis leverden ook voor het conflict in Afghanistan een flink aantal artikelen op. Uit deze totale set van artikelen is op dezelfde manier een steekproef genomen als is besproken in paragraaf 4.1: ook hier zijn tien artikelen, vijf per krant, aselect uit de dataverzameling gekozen die samen het onderzoekssample vormen. De geselecteerde artikelen staan hieronder in tabel 4.8

#	Kop	Dateline	Krant	Woorden	Datum
A1V	Krachtmeting met Taliban komt vroeg of laat – Deedee Derksen	KABUL	VK	1124	290806
A2V	Bijna onbegonnen werk; reportage politiepost Nyazi – Noël van Bommel	CHORA	VK	1985	140407
A3V	Terug in Afghanistan: wat een geweldig gevoel – Deedee	KABUL	VK	731	110807

	Derksen				
A4V	Lunchen naast de Taliban – Stieven Ramdharie	KABUL	VK	569	200306
A5V	In het begin waren maar 3 van de 30 schoten raak – Stieven Ramdharie	KABUL	VK	948	130206
A6N	Talibaan stappen over op hinderlagen en bermbommen – Philip de Wit	KABUL	NRC	844	231006
A7N	Militairen: zonodig ook buiten Uruzgan – Raymond van den Boogaard	TARIN KOWT	NRC	187	280806
A8N	Voortdurend beducht voor bommen langs de weg – Raymond van den Boogaard	DEN HAAG	NRC	682	161006
A9N	In Balkh geen Talibaan; wel vroedvrouwen – Philip de Wit	MAZAR-E-SHARIF	NRC	1043	120707
A10N	Ingebed in Uruzgan, 's nachts is het vuren van de Talibaan goed te zien – Steven Derix	KABUL/ KANDAHAR/ TARIN KOWT	NRC	3512	170606

Tabel 4.8. Dataverzameling inhoudsanalyse Afghanistan.

4.5 Inhoudsanalyse artikelen Afghanistan.

De artikelen over Afghanistan zijn, net als de artikelen over het conflict in Bosnië, onderworpen aan een systematische inhoudsanalyse. De resultaten daarvan zijn bijgehouden op dezelfde scoresheets als de tien artikelen die al reeds zijn besproken. In de onderstaande paragrafen worden de resultaten van de analyse van de artikelen over Afghanistan per variabele besproken.

Focus van de artikelen

Het grootste deel (70 procent) van de geanalyseerde artikelen legt de focus op de situatie in het land voor de Nederlandse militairen en hun bondgenoten. In de artikelen van zowel De Volkskrant (4) als het NRC Handelsblad (3) spelen de

geallieerde troepen een centrale rol. Daarnaast is er in 20 procent van de gevallen ook aandacht voor de gevolgen voor de burgerbevolking.

Art.	1 Gevecht	2 Burgers	3 NL mil.	4 bond.	5 strijders	6 Context
A1V	X	X	0	X		X
A2V			0	X		X
A3V		0				X
A4V				0		
A5V				0		X
A6N			0	X		
A7N			0	X		
A8N	0					
A9N		0				X
A10N			0	X		

Tabel 4.9. Focus van de artikelen over de oorlog in Afghanistan.

De resultaten van de Focusanalyse staan in tabel 4.9. Opvallend in deze tabel is dat in geen enkel artikel de situatie voor de andere strijdende partijen, in dit geval de Taliban, Al Qaida en andere fundamentalistische milities, wordt belicht.

Dominant VK	-	1	2	2	-	-
Aan bod VK	1	1		2	-	5
Dominant NRC	1	1	3	-	-	-
Aan bod NRC	-	-	-	3	-	1
Dominant totaal	1	2	5	2	-	-
Aan bod	1	1	-	5	-	6

Totaal												
--------	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

Tabel 4.10. Dominante en relevante thema's in artikelen over de oorlog in Afghanistan.

Dit staat in schril contrast met de aandacht voor de situatie voor de Nederlanders en hun bondgenoten. In bovenstaande tabel, 4.10, staan de belangrijkste bevindingen nog eens systematisch uitgewerkt.

Brongebruik

Net als bij de artikelen over de oorlog in Bosnië, vinden we ook bij de berichtgeving over de situatie in Afghanistan duidelijke parallellen tussen de focus van het artikel en het type bronnen dat de journalist heeft gebruikt voor zijn verhaal.

Art.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
A1V	1		2			1			2		1	
A2V		1			5	2		1				
A3V												3
A4V			1			1						1
A5V						8						
A6N	1	1										
A7N		1						1				
A8N			1			1						
A9N	1											3
A10N		3			8	1						
Totaal	3	6	4	-	13	14	-	2	2	-	1	7
Totaal VK	1	1	3	-	5	12	-	1	2	-	1	4
Totaal NRC	2	5	1	-	8	2	-	1	-	-	-	3

Tabel 4.11. Brongebruik voor artikelen van oorlogsverslaggevers over de oorlog in Afghanistan.

In bovenstaande tabel, 4.11, is het brongebruik per artikel weergegeven. De nummers op de y-as corresponderen met een bepaald type bron⁸.

Van alle bronnen die zijn gebruikt voor de tien onderzochte artikelen zijn de soldaten van de Nederlandse en geallieerde strijdkrachten het beste vertegenwoordigd. Met respectievelijk 13 en 14 verschijningen zijn soldaten in het algemeen de meest gebruikte bron voor deze verhalen.

Opmerkelijk genoeg komen soldaten, politici en woordvoerders van de vijandige strijdkrachten helemaal niet aan het woord. Voor burgers is wel aandacht, maar dan voornamelijk in relatief veiligere gebieden (7 vermeldingen). Van burgers in het oorlogsgebied (1) horen we in deze tien verhalen eigenlijk nauwelijks iets.

Tussen de kranten onderling bestaan wel degelijk verschillen, maar die worden vooral veroorzaakt door 1 artikel van Stieven Rhamdarie. In zijn verhaal over het leven op een Amerikaanse luchtmachtbasis komen maar liefst acht Amerikaanse soldaten aan het woord. Dat vertekent de uitkomst van dit onderzoek enigszins.

Frame

Het dominante frame dat journalisten gebruikten in de artikelen over Afghanistan is het Conflict Frame, zo blijkt uit tabel 4.12. Vooral in de onderzochte artikelen van het NRC Handelsblad was het conflict tussen twee of meer verschillende partijen vaak het construct dat werd gebruikt om het artikel te structureren en in te kleden.

In de artikelen van de Volkskrant was ook veel aandacht voor andere frames. Zo was een Human Interest invalshoek twee maal het frame waarvoor werd gekozen.

⁸ Brondefinitie: 1. Expert of deskundige. 2. Officiële woordvoerder Nederlandse strijdkrachten. 3. Officiële woordvoerder geallieerde strijdkrachten. 4. Officiële woordvoerder vijandige strijdkrachten. 5. Soldaat of bevelhebber Nederlandse strijdkrachten. 6. Soldaat of bevelhebber geallieerde strijdkrachten. 7. Soldaat of bevelhebber vijandige strijdkrachten. 8. Nederlandse Politicus. 9. Politicus geallieerde strijdkrachten. 10. Politicus vijandige strijdkrachten. 11. Burger in oorlogsgebied. 12. Burger in relatief veiliger gebied.

Art.	Conflict	Human Interest	Economic Conseq.	Morality	Attribution of respons.
A1V	0				
A2V	X	X	X		0
A3V	X	0		X	
A4V	X	X	0	X	X
A5V	X	0		X	
A6N	0			X	X
A7N	0		X	X	
A8N	0				
A9N	X	0	X	X	X
A10N	0	X	X		

Tabel 4.12. Framegebruik in artikelen over de oorlog in Afghanistan.

Dominant VK	1	2	1	-	1
Dominant NRC	4	1	-	-	-
Dominant Totaal	5	3	1	-	1
Overig VK	4	3	1	3	1
Overig NRC	1	1	3	3	2
Overig totaal	5	4	4	6	3

Tabel 4.13. Framegebruik vergeleken.

Het veelvuldig voorkomen van het Conflict, Morality en Attribution of Responsibility-Frame is, zoals eerder al is beargumenteerd, niet verrassend (zie tabel 4.13). Het minder voorkomen, en het minder dominant aanwezig zijn van het Human Interest Frame is wel opmerkelijk. Vaak worden oorlogsverhalen immers toch verteld met gebruik van schrijnende voorbeelden van slachtoffers. Maar die slachtoffers, zo bleek al eerder, krijgen we in de berichtgeving over dit conflict nauwelijks te zien.

Embedded

Van de tien onderzochte artikelen over de oorlog in Afghanistan zijn er vier geschreven door een journalist die op dat moment een *embedded* status had, zo blijkt uit tabel 4.14. Dat is overigens ook meteen te merken aan de verhalen, het brongebruik en de focus van die verhalen: die is zeer sterk gericht op het perspectief van de soldaten bij wie de journalist is ingekwartierd. We zien de oorlog als het ware door de ogen van de Nederlandse (of geallieerde) soldaat.

Art.	<i>Embedded</i>	Niet <i>embedded</i>
A1V		X
A2V	X	
A3V		X
A4V	X	
A5V		X
A6N	X	
A7N		X
A8N		X
A9N		X
A10N	X	

Tabel 4.14. Embedded status van journalisten per artikel over de oorlog in Afghanistan

Uit deze steekproef blijkt duidelijk dat Nederlandse journalisten wel degelijk proberen om nieuws te verzamelen, zonder meteen voor een *embedded* status te kiezen. Dit geeft hen in elk geval de vrijheid om te schrijven over de dingen die ze zien, zonder dat het Ministerie van Defensie of het leger zelf censuur toepast.

Maar de resultaten van al die inspanningen zijn helaas niet overdonderend, zo blijkt als de resultaten van deze specifieke analyse worden gekoppeld aan de resultaten in bijvoorbeeld tabel 4.9 en 4.10. De verhalen die vanuit een niet-*embedded*-positie zijn geschreven ontberen nog steeds het perspectief en de bronnen van de vijand en slagen er maar zeer beperkt in ook het dagelijks leven van, en de gevolgen van de oorlog voor de burgers in een oorlogsgebied in beeld te brengen.

Op de vraag of de kwaliteit van de Nederlandse oorlogsverslaggeving is verslechterd de afgelopen jaren – zie hypothese 1 “*De kwaliteit van de oorlogsjournalistiek is verslechterd*” – wordt in deze paragraaf geen antwoord gegeven. Dat gebeurt in hoofdstuk zes, als de resultaten van Joegoslavië en Afghanistan aan elkaar worden gekoppeld bij de bespreking van de conclusies van de inhoudsanalyse en het media-onderzoek.

Hoofdstuk 5 – Resultaten diepte-interviews

‘Wat moedige journalisten moedig maakt is dat ze gevaren het hoofd bieden met een reden; namelijk, regeringsleiders, beleidsmakers en burgers van een democratie een visie op de wereld verschaffen zonder welke zij hun functie moeilijk op een verantwoorde manier zouden kunnen vervullen.’

Filosoof Simone van der Burg in het essay ‘Journalistiek en moed’.

5.1 Hoe wordt oorlogsjournalistiek in de Nederlandse dagbladen bedreven?

De centrale vraag in dit onderzoek luidt: ‘Wat is de kwaliteit van oorlogsjournalistiek in Nederlandse dagbladen en hoe heeft deze zich de afgelopen twintig jaar ontwikkeld?’ Deze hoofdvraag hebben we proberen te beantwoorden aan de hand van vier deelvragen. De resultaten van het onderzoek zullen in dit hoofdstuk per deelvraag worden behandeld.

De eerste deelvraag luidt ‘Hoe wordt oorlogsjournalistiek in de Nederlandse dagbladen bedreven?’. De hypothese bij deze deelvraag was dat we verwachten dat *“Het gevaarlijk is voor journalisten in Afghanistan en ze hebben daardoor weinig bewegingsvrijheid. Ook zijn er minder bestaande netwerken en structuren waar ze gebruik van maken, waardoor ze terugvallen op de structuur die het Nederlandse leger en haar bondgenoten kunnen bieden. (hypothese 2)*. Allereerst is oorlogsjournalisten gevraagd naar hun taakopvatting. Olof van Joolen, Noël van Bommel en Antoinette de Jong zien hun taak niet als wezenlijk verschillend van andere journalisten. Volgens Antoinette de Jong is het haar taak als journalist om een ‘zo objectief mogelijke weergave van de werkelijkheid neer te zetten, te informeren en aan te zetten tot meningsvorming over bepaalde zaken.’ Om dit te bereiken probeert ze achtergronden te belichten en context en duiding geven. Noël van Bommel wil het Ministerie van Defensie zo goed en kritisch mogelijk volgen. Naar Uruzgan gaat hij om zoveel mogelijk kennis te verzamelen over de werking van het Nederlandse leger en de missie. Hij benadrukt wel dat de Volkskrant een andere redacteur (Deedee Derksen) heeft die zich focust op de Afghaanse kant van het verhaal en de grotere lijnen en de geschiedenis van het conflict. Olof van Joolen wil in zijn stukken een antwoord zien te geven op de vraag wat de Nederlanders daar doen. ‘Voor een populaire krant als het Algemeen Dagblad is het heel belangrijk om het verhaal te vertellen van onze jongens. Het is

bewonderenswaardig dat ze het daar vier tot zes maanden volhouden. Ik vind dat we dat ook moeten laten zien. Dat is vaak een onderbelicht deel van het verhaal. Je ziet dat een verhaal over burgerslachtoffers niks doet in Nederland. Niet dat je er daarom geen aandacht aan moet geven, hoor'. Arnold Karskens vindt het verhaal van de Nederlanders daarentegen van secundair belang. Hij heeft een heel uitgesproken idee over de taak van Nederlandse oorlogsjournalisten. 'Het is onze taak om te controleren of Nederland zich aan het internationaal recht houdt en geen oorlogsmisdaden pleegt. Dat is het belangrijkste.' Joeri Boom is het met Karskens eens, maar hij ziet zijn taak als meer dan dat. 'In het ideale geval is het mijn taak om hele journalistiek te bedrijven. Voor hele journalistiek moet je alle partijen in een conflict aan het woord te laten. Je moet de Nederlandse krijgsmacht volgen, je moet op onafhankelijke wijze de effecten van de werkzaamheden van het leger op de bevolking rapporteren en je moet in contact komen met de tegenstander.'

Volgens Boom is tot nu toe geen enkele Nederlandse journalist er in geslaagd hele journalistiek te bedrijven in Afghanistan. 'De Jong, Deedee Derksen (De Volkskrant) en Karskens komen misschien tot driekwart van het verhaal, maar niemand heeft nog met een Talibangroepering meegereisd.' Karskens erkent dat ook hij in zijn werk op grenzen stuit. 'De grenzen van wat je kan doen, worden bepaald door de mate van veiligheid in het gebied. Die grenzen zijn zo breed als het pad door een mijnenveld. Toch denk ik dat ik er vrij aardig in slaag om mijn taak te volbrengen.'

Zelf volgt Boom bewust de Nederlandse krijgsmacht in Uruzgan. 'Ik ben niet op zoek naar het hele verhaal, *embedded* journalistiek is halve journalistiek, misschien nog wel minder. Ik probeer die ene helft zo goed mogelijk te doen en ik denk dat ik daarin een heel eind kom. Als je dit jaar in jaar uit doet, heb je iemand anders nodig voor het andere verhaal.' Ook Van Joolen erkent dat hij zijn taak maar beperkt kan uitvoeren. 'Het is lastig om een goed beeld te krijgen van de situatie, want je kan niet onbeveiligd de poort van Kamp Holland uit.' De Jong zou haar verhalen vooral nog meer solide verhalen willen maken. 'Als ik nu tweeënhalve maand rondreis is het toch weer een beetje hapsnap. Maar de verhalen van journalisten die tien dagen naar Kamp Holland gaan vallen daarbij in het niet, ja.'

5.2 Hoe gaan oorlogsverslaggevers te werk?

Een goed netwerk is cruciaal voor een journalist. In oorlogsgebieden is dat niet anders. Antoinette de Jong: 'Een netwerk opbouwen hoort bij je journalistieke handwerk. Dat kan in Afghanistan ook gewoon. Je moet gewoon je huiswerk doen, netwerken en lezen.' Karskens onderstreept dat. 'Je krijgt daar geen rondleiding, je moet investeren in het bouwen van een netwerk. Ik kom er al heel lang en ik ken inmiddels heel veel Afghanen. Daar, in Nederland en over de hele wereld. Ik steek er veel tijd in. Bovendien onderhoud ik mijn contacten goed. Ik breng veel tijd door in het theehuis. Ja, je moet wel van thee houden. Nou ja, dat doe ik dan.'

Joeri Boom benadrukt dat je via Defensie geen netwerk kunt opbouwen. 'Veel journalisten denken dat ze het hele verhaal hebben als ze naar Kamp Holland zijn geweest. Ze denken dat ze weten hoe het zit, omdat ze er geweest zijn, maar in feite weten ze helemaal niks. Ik kom sinds eind 2004 in Afghanistan. In totaal ben ik er zo'n twaalf keer geweest. Ik reis zelfstandig naar Kabul, Kandahar en ik ben ook zelfstandig in Tarin Kowt geweest. Zo heb ik een netwerk kunnen opbouwen.' Noël van Bommel is het niet met Boom eens. 'Via Defensie heb ik heel wat mensen leren kennen. In Chora ken ik iedereen die er toe doet. Ze kennen mij ook. Ik krijg cadeaus van ze als ik daar kom en ik geef hen ook een presentje. Dan praten we over wat er het afgelopen half jaar gebeurd is. Sommige van die mensen kan ik ook bellen vanuit hier.'

Volgens Van Joolen is het onmogelijk een netwerk op te bouwen. Zijn enige bron ter plekke is dan ook het Nederlandse Ministerie van Defensie. Hoor- en wederhoor kan hij daarom ook niet toepassen. Antoinette de Jong is het volstrekt oneens met Van Joolen. 'Hoor en wederhoor is prima mogelijk. Waarom zou dat niet kunnen? Je moet gewoon zoveel mogelijk relevante bronnen verzamelen, waardoor je nieuwe inzichten krijgt. Ik zeg overigens niet dat het makkelijk is, hoor. Het is moeilijk, maar het is wel mogelijk.' Volgens Karskens en Boom ligt het toch wat genuanceerder dan De Jong doet voorkomen. Karskens: 'Hoor en wederhoor toepassen kan tot op zekere hoogte. Ik kijk naar hoe consequent mijn bronnen zijn. In mijn stukken neem ik mee wat Defensie er van zegt. Ook de rapporten van de officiële instanties kan je als wederhoor zien. Maar de kern is of je voldoende feiten aan kan dragen om je stelling te onderbouwen.' Volgens Boom is hoor en wederhoor specifiek in Uruzgan lastig. 'Ik gebruik wel Afghaanse bronnen in mijn stukken, maar vanuit Uruzgan lukt

dat nog niet. Ik zal een voorbeeld geven. Toen ik een keer met een Nederlandse patrouille mee was werden we aangevallen vanuit een dorp. Onze patrouille schoot zo'n twee uur lang met allerlei wapensystemen terug. Ik zag allerlei kalibers munitie verdwijnen in dat dorp. Als journalist wil je de dag daarna natuurlijk gaan kijken in dat dorp en vragen hoeveel doden er zijn gevallen en wat de schade verder is. Maar ik kan daar alleen met Defensie komen. Maar de volgende dag kan ik niet naar dat dorp, want Defensie zegt dat ze dat te gevaarlijk vinden. Ik wil dat ooit dus een keer zelf doen, zonder militairen. Op dit moment lukt dat mij niet. Ik kan daar nooit zonder bescherming heen om de andere kant van het verhaal op te tekenen. Dat kan Antoinette niet en Karskens ook niet.

Van Bommel onderstreept dat wederhoor lastig is. 'Stel je voor. Er komt een granaat op een huis, want er zaten Taliban, zegt Defensie. Als journalist wil je dat checken, maar als je de bewoners van het huis gaat vragen staan er wel soldaten achter ons. Ook mijn tolk heeft een legeruniform aan. Wat krijg ik dan te horen? "Ja inderdaad, ons huis was geconfisqueerd door de Taliban." Het is dus gerechtvaardigd om je af te vragen of het verhaal dat ik dan hoor ook het juiste is. Die man is misschien wel heel bang.'

Embedded Journalistiek en Censuur

Embedded journalistiek is een controversieel onderwerp onder journalisten die naar oorlogsgebieden afreizen. In Afghanistan moeten journalisten die *embedded* zijn met het Nederlandse leger een gedragscode ondertekenen waarin zij verklaren dat ze Defensie het recht geven om hun stukken door te lezen met de mogelijkheid daaruit te schrappen. *Embedded* journalisten worden dus gecensureerd.

Arnold Karskens die weigert de gedragscode te ondertekenen en dus niet meer op Kamp Holland mag komen, heeft hierover de duidelijkste mening. Karskens: 'Censuur is verderfelijk. Het ondermijnt de geloofwaardigheid van de Nederlandse journalistiek. Het probleem met gecensureerde verhalen is dat je nooit kan bepalen wat je niet leest, niet hoort of niet ziet. Het gaat er dan ook niet om wat je wel mag schrijven. Het gaat er om wat je niet mag schrijven. Dat is de essentie. Kijk, het verhaal over de tegenvallende missie is toch een futiliteit, als je niet het echte verhaal mag opschrijven, namelijk dat de Nederlanders oorlogsmisdaden plegen?'

Volgens Van Joolen valt de censuur in Kamp Holland echter best mee. 'De afspraken met Defensie stellen niet zoveel voor. Ik heb niet vaak discussie gehad over mijn stukken. (...) Maar het is natuurlijk wel frustrerend als je iets niet mag opschrijven. Bij de slag om Chora bijvoorbeeld, toen mochten er geen journalisten mee. Ze zeggen dan dat de veiligheid voorop staat en dat ze je wel heel naar huis willen sturen. Daar zit wel wat in. Ik neem zelf ook liever het zekere voor het onzekere.'

Van Bommel heeft weinig problemen met Defensie, maar hij vindt wel dat er bij gevechtshandelingen journalisten mee moeten. 'We hebben een controlerende taak. Dus juist als er gevochten wordt, moeten er journalisten bij zijn.' Van Bommel committeert zich niet van harte aan de regels van Defensie, maar zegt hij 'als de consequentie is dat we nooit meer mee mogen, dan gaan we toch liever mee. 'Bovendien,' zegt van Bommel, 'in de praktijk kan ik gewoon mee op patrouilles, krijg ik echt veel te horen en doen ze ook niet kinderachtig nadat ik mijn stukken heb laten zien. Het valt dus mee.'

Volgens Boom is de opstelling van Van Joolen typerend voor de naïviteit van veel journalisten. 'Heel veel journalisten bagatelliseren het, maar hoe ze het ook noemen, het is gewoon censuur. Ik heb het er in het woordenboek maar eens op nagezocht. De definitie van censuur is dat je autoriteiten toezicht geeft op je publicaties met de bevoegdheid daaruit dingen te schrappen of te verbieden. Daarvoor hebben we getekend. En dat hoort dus niet. Ik doe er ook aan mee, maar ik weet dat ik er aan meedoe. Ik ben me er bewust van.'

Volgens Antoinette de Jong en Joeri Boom wordt niet alleen gecensureerd na het schrijven, maar is er ook censuur vooraf.' Boom: 'Je mag namelijk helemaal niet alles zien en je mag niet zelf kiezen met welke patrouille je meegaat en zo.' De Jong: 'Als je alles kan controleren, is de verleiding groot dat ook te doen. Toen ik in Kamp Holland was moest ik echt mijn best doen om mee te kunnen op een patrouille. Dat wil je natuurlijk, want dan kan je zien hoe de wisselwerking tussen de Nederlandse militairen en de lokale bevolking is. Maar je mag niet zelf je patrouilles kiezen. Met sommige mag je wel mee, met andere niet. Dan zeggen ze dat het te gevaarlijk is.'

Volgens Joeri Boom spreken de voorlichters van Defensie altijd over 'een kijkje in de keuken' van de krijgsmacht. Boom trekt die analogie verder door om aan te geven hoe weinig journalisten eigenlijk mogen zien en dus te weten kunnen komen op Kamp Holland. 'Je mag even om de hoek van de keuken kijken. Daar wordt op allerlei plekken aan een gerecht gewerkt, maar dat krijg je allemaal niet te zien. Vervolgens komt er één gerecht uit de keuken. Je mag het gerecht bekijken en je mag ook met die ene kok praten, maar je mag het gerecht niet proeven. Het is immers bedoeld voor de bevolking. Je komt er ook nooit achter hoe het proeft, want als je de bevolking wilt vragen hoe het smaakt, staat de restaurantmanager ernaast. Dan krijg je natuurlijk geen eerlijk antwoord.'

Noël van Bommel brengt daar tegen in dat hij wel alles mag zien als hij mee gaat op een patrouille. 'Ik mag dan overal bij zijn'. Boom: 'Dat klopt, die ene kok vertelt je alles. Ook alle geheime ingrediënten, maar die mag je dan niet opschrijven.' Zo wil Boom bijvoorbeeld graag vertellen hoe de Taliban de Nederlanders gek maken met psychologische oorlogvoering tijdens de patrouilles. 'Je mag niet eens opschrijven dat Nederland radioverkeer afluistert van de Taliban, al weet de Taliban dat natuurlijk best. "Enemy are you listening?", werd er op een gegeven moment gezegd toen ik een keer mee was. "Als jullie terugkeren ligt de hinderlaag klaar," voegde de Talib er aan toe. Vijf keer is er dan niks aan de hand, maar de zesde keer liggen ze wel klaar. Ik wil daar graag over schrijven, maar dat mag niet.'

Objectiviteit en onpartijdigheid

Doordat *embedded* journalisten gecensureerd worden komt de objectiviteit en de onpartijdige verslaggeving in gevaar. Boom: 'Je zal mij ook niet horen verdedigen dat ik objectief verslag kan doen vanuit Uruzgan. Wat ik wel doe? Ik signaleer de beperkingen als ik *embedded* werk en ik communiceer deze ook naar de lezer. Ik vind dat je moet laten weten aan je lezers dat het is doorgelezen door Defensie, maar ook dat je de feiten in het stuk niet hebt kunnen voorleggen aan onafhankelijke en Afghaanse bronnen. Bij De Groene staat dat er altijd bij, maar bij het AD laten ze dat laatste zinnetje weg, de eikels.' Onpartijdigheid is ook vrijwel niet te realiseren als je *embedded* werkt, vindt Boom. 'Kennelijk identificeer ik me veel meer met de Nederlanders. Het is helemaal niet raar dat je meereist met de troepen van het land waar je vandaan komt. In de Tweede Wereldoorlog zat er toch ook geen Amerikaan

die met de Nazi's meereisde? In zoverre zijn we dus al enorm vooruitgegaan. Laten we de notie van onpartijdigheid maar gewoon ter discussie stellen.'

Oorlogsjournalisten die onafhankelijk werken lijken echter geen partij te kiezen voor Nederland. Hun sympathie ligt eerder bij de Afghanen. Karskens: 'Het gaat mij om de Afghanen. Het is hun land, het zijn hun zorgen en het is hun oorlog. Mijn prioriteit ligt dus bij wat zij ervan vinden. De Nederlandse militairen kiezen er zelf voor om die kant op te gaan, maar de Afghanen hebben geen keuze. Het verhaal over de Nederlanders is dus secundair.' Ook De Jong is met name geïnteresseerd in de Afghaanse kant van het verhaal. 'Ja, is dat zo raar? We zijn daar heus niet alleen omdat we die arme Afghanen nu zo nodig willen helpen. Nee, we doen aan containment. Het probleem van fundamentalisten en terroristen moet dáár blijven. Sinds 9/11 weten we dat het mogelijk is dat de ellende ook hier op de stoep kan komen, maar dat willen we natuurlijk niet. Maar zelfs als de Afghanen je niks kunnen schelen en je alleen in de Nederlandse belangen geïnteresseerd bent, dan nog heb je de Afghaanse kant van het verhaal nodig. Je kan de problemen daar pas oplossen als je weet hoe de samenleving in elkaar zit. Met de berichtgeving over onze jongens en meisjes maak je dan niet zo veel duidelijk. Dat is ook niet waar het probleem zit.'

De Jong is persoonlijk niet tegen de missie. 'Ik herken me meer in het onlangs uitgekomen rapport van de Senlis Council. Je moet juist sterk uitbreiden, want op deze manier gaat het echt niet lukken.' Ook Karskens is niet fundamenteel tegen de missie. Karskens: 'Als we nou effectief aan de wederopbouw zouden werken, maar in de realiteit lukt dat helemaal niet. Daarom lijkt het een kansloze missie. De ervaring leert dat elke buitenlandse mogendheid daar uiteindelijk met de staart tussen de benen afdruipt.' Ook *embedded* journalist Van Joolen heeft sterke twijfels bij het nut van wat de Nederlanders in Uruzgan doen. 'We krijgen erg weinig van de grond en het is er ook niet veiliger, maar juist onveiliger geworden. Beide doelstellingen van het ministerie van Defensie worden dus niet gehaald. Je kunt je dus afvragen of dat 1,2 miljard waard is.'

5.3 Wat vinden oorlogsverslaggevers van de kwaliteit van de berichtgeving?

De hypothese bij deze deelvraag (*Nederlandse journalisten weten dat de kwaliteit van de oorlogsverslaggeving gebrekkig is*) bleek niet te kloppen. De journalisten die

embedded verslag doen van de oorlog zijn redelijk tevreden over hun eigen werk, al geven ze wel expliciet aan dat de *embedded* verslaggeving onvoldoende is. Zo zegt Olof Van Joolen: 'Ik ben best tevreden over de kwaliteit van mijn stukken uit Uruzgan. Binnen de gegeven situatie en met alle kanttekeningen die je bij *embedded* journalistiek kunt zetten, denk ik dat ik wel wat kan toevoegen.' Van Joolen voegt er aan toe dat als het alternatief is dat er geen verslaggeving uit Uruzgan komt, *embedded* verslaggeving altijd nog beter is.

Ook Joeri Boom erkent dat *embedded* journalistiek 'halve journalistiek' is. 'Ik probeer die ene helft zo goed mogelijk te doen en ik denk dat ik daarin een heel eind kom.' Noël van Bemmelen wijst erop dat zijn krant hem met het leger meestuurt en dat een andere verslaggever de andere kant van het verhaal moet leveren. Toch blijft de kwaliteit van de productie volgens hem onvoldoende. 'De Afghaanse kant van het verhaal hebben we vaak niet. Hierdoor krijgen Nederlanders een eenzijdig beeld. Ze krijgen de *ins* en *outs* van de militaire missie en af en toe komt ene Afghaan aan het woord. Maar je weet niet of wat die mensen zeggen de waarheid is.

Antoinette De Jong noemt de berichtgeving uit Afghanistan 'erg mager'. 'De Nederlandse berichtgeving is uitgesproken simplistisch en haast niet ter zake doend. De pers focust zich op onze jongens en meisjes in Uruzgan, maar laat heel veel liggen over de Afghaanse regio, de regionale context en de geopolitieke context. Om te kunnen begrijpen wat daar gebeurt, zijn al die verschillende lagen noodzakelijk. En om te begrijpen wat er in Uruzgan gebeurt, is het bezoeken van de Nederlandse missie nauwelijks relevant, want daar haal je niet zoveel informatie vandaan.'

Karskens vindt het resultaat van het werk van de *embedded* journalisten onvoldoende. Hij vindt dat de lezer geen goed beeld krijgt. 'Als je mijn verhalen erbij leest krijg je een redelijk beeld. Zonder mijn verhalen niet. Als je alleen mijn verhalen leest, dan heb je de essentie. Maar ik kan natuurlijk niet de situatie in elk dorpje beschrijven, maar waar het echt om draait heb je.' Van Joolen is het niet met hem eens: 'Het publiek zou een goed beeld kunnen krijgen, maar ze nemen het niet tot zich. In het collectieve gevoel komt de boodschap niet binnen, terwijl uit het totale aanbod echt best een goed verhaal komt. Er is veel informatie te halen in de Nederlandse media.'

De Jong beseft dat de buitenlandverslaggeving de dupe is geworden van de bezuinigingen bij de media. 'Op redacties wordt gewoon een rekensommetje gemaakt. Als je een redacteur met Defensie meestuurt kost het je haast niets. Ze reizen met Defensie, ze slapen bij Defensie en ze eten bij Defensie. Ondertussen kan je wel een dateline Uruzgan in de krant zetten. Dat is lekker goedkoop.' Dat heeft grote gevolgen, denkt De Jong. 'Als je alles aankoopt van buitenlandse media, raak je een groot stuk eigen berichtgeving kwijt. Je verliest dan je eigen blik. Dat is een enorme verarming van de Nederlandse journalistiek.'

De Jong verbaast zich er over dat er geen journalisten van de grote nieuwsmedia vast in Afghanistan zitten. 'Het is toch heel raar dat er niet drie, vier journalisten in Kabul gestationeerd zijn. Nederland is in oorlog en we hebben er niet één journalist zitten. Ik vrees dat er iets heel gevaarlijks met onze democratie aan de hand is als we niet meer geïnteresseerd zijn in waarheidsvinding.' Joeri Boom deelt die verbazing. Boom: 'Nederland voert oorlog en wij hebben geen enkele correspondent vast in Kabul of Tarin Kowt zitten. Dat is toch bizar? Op de redacties hebben ze het over Uruzganmoetheid, maar dat is jammer voor de lezer. Je kan wel alleen nog maar marktgericht denken, maar je hebt ook een verantwoordelijkheid. Neem het NRC, de beste krant van het land, zij doen het echt heel slecht als het om Afghanistan gaat. Wanneer zit er nou een NRC'er in Kamp Holland, laat staan onafhankelijk in Tarin Kowt?'

Volgens De Jong heeft het met het ambitieniveau van de Nederlandse media te maken. 'Op de redacties hoor ik vaak: "Ja, maar we zijn de BBC niet." Dan denk ik, ja, maar waarom eigenlijk niet? Want we kunnen het natuurlijk gewoon zelf. Het is de keuze van de Nederlandse media om provinciaals te zijn.'

Volgens Karskens holt de kwaliteit van de Nederlandse oorlogsjournalistiek achteruit doordat Defensie het zo makkelijk maakt om journalisten met hen mee te laten gaan. 'Journalisten hebben geen eigen netwerk in Uruzgan, geen eigen kanalen. Ze hoeven alleen de weg naar Eindhoven te weten, voor de rest worden ze door Defensie op sleeptouw genomen. Nadat ze hun verhaal hebben gemaakt laten ze zich ook nog censureren. Lui zijn ze. Dan kan je beter thuisblijven.'

Volgens Olof van Joolen heeft de mogelijkheid om *embedded* met het leger mee te gaan, juist veel toegevoegd aan de oorlogsverslaggeving. 'Bij Irak had je dat niet, toen kon je hooguit twee dagen door het kamp rennen. Defensie is nu veel opener. Ik denk daarom ook dat er veel minder lijken uit de kast komen over de oorlog in Afghanistan dan over de Irakoerlog. De berichtgeving uit Irak was heel beperkt. Nu is Defensie veel opener naar journalisten. Dat is goed voor de journalistiek.'

Boom, De Jong en Van Bommel merken alle drie op dat de berichtgeving uit de oorlog in het voormalig Joegoslavië veel beter was. De Jong: 'Uit Joegoslavië kwamen destijds veel meer verhalen. Maar ja, dat is Europa, het zijn blanke mensen, het is dichterbij, je kon er zo naar toe rijden en mensen zijn daar op vakantie geweest. Met Afghanistan is dat allemaal niet het geval. Bovendien is het in Afghanistan ook veel gevaarlijker, omdat journalisten zelf een doelwit zijn geworden. Daarnaast denk ik dat het past bij de huidige Nederlandse preoccupatie met de eigen navel. De schrijvende pers in het buitenland is veel beter. In het buitenland is er meer kennis en bereidheid om te investeren.'

Om het verschil te verklaren tussen de berichtgeving uit Joegoslavië en Afghanistan wijst Boom ook op de toegenomen risico's voor journalisten. 'Deze oorlog is totaal anders dan in Joegoslavië. Na 9/11 zijn journalisten een doelwit geworden. Talibangroepen willen je graag in handen krijgen, want ze hebben wat aan je. Je kan als ruilmiddel dienen en ze kunnen er het thuisfront in Nederland mee bespelen. In Joegoslavië was dat helemaal niet zo. In Kosovo voelde ik me vergeleken met nu hartstikke veilig. Daar ging je met de Albanese troepen mee en met het UCK bevrijdingsleger. Zij wilden je alleen maar gebruiken voor hun propaganda. In Irak kon het ook nog wel een tijdje, maar nu is het daar ook totaal onmogelijk geworden. Sinds de oorlog in Irak heeft de journalistiek een stap achteruit gedaan. In Irak tekenden we nog geen gedragscode als we bij het Nederlandse leger op bezoek gingen. We zijn gewoon te netjes en we hechten te weinig aan onze principes.'

5.4 Hoe zou de kwaliteit van de berichtgeving uit oorlogsgebieden kunnen worden verbeterd?

De kwaliteit van de oorlogsjournalistiek lijkt sterk beïnvloed te worden door de precieze context van het conflict. De werkwijze van journalisten wordt aangepast aan de verwachte risico's. De *embedded* journalistiek wordt gezien als een beperkte vorm van verslaggeving. De Jong: 'De *embedded* journalistiek vind ik een zorgelijke ontwikkeling. Toen de *New York Times* naar Kamp Holland kwam en weigerde de gedragscode te tekenen dacht ik dat het wel snel voorbij zou zijn. Ik had echt verwacht dat het Genootschap van Hoofdredacteuren zou zeggen "Oké, wij stoppen er ook mee." Maar nee hoor, er veranderde niks. We zijn veel te volgzzaam en we onderschatten onze onderhandelingspositie.'

Boom onderstreept dat. 'Ik ben continu in gesprek met Defensie over de mate van openheid die ze geven. Nu worden de teugels nog strakker aangetrokken. De mediacontainer is verplaatst uit de stafgang, waar je eerst altijd *off the record* met iedereen kon praten. Nu zit er slot op de deur en kan je er alleen nog in onder begeleiding. Daarom heb ik nu gezegd tegen mijn collega's, "Luister, we doen al mee aan censuur en we begeven ons dus al op het randje. Het kan niet zo zijn dat we akkoord gaan met nog meer beperkende maatregelen." Ik ben dan ook werkelijk bereid om te zeggen dat ik niet meer mee doe. Dat laat ik dan natuurlijk wel overal weten, op radio, tv en in alle kranten. Want ik vind het niet meer verantwoord en ik wil mijn journalistieke integriteit niet verder op het spel zetten. Ik vind dat we heel dicht bij die grens zijn.'

Van Bommel zou liever zonder de regels van Defensie werken, maar hij benadrukt dat het belangrijk is om met de troepen mee te gaan tijdens een oorlog. 'Het is beter om mee te gaan met de troepen. Je mist anders een stuk van wat zij weten, wat hun plannen zijn. Er moet altijd een journalist meerijden, *embedded*. Daarnaast moet je ook de andere kant doen. In de Balkan kon dat veel beter, want het was veel minder gevaarlijk daar. Daar gingen Volkskrant journalisten ook met vijandige strijdgroepen mee. Zo kreeg je een kijkje aan de andere kant. Als ik dat in Afghanistan zou willen doen, word ik meteen onthoofd. Dat maakt de verslaggeving veel moeilijker dan in eerdere oorlogen.'

Eén van de oplossingen is volgens Van Bommel om met lokale stringers te werken zoals de Amerikanen en de Britten. 'In Kabul zijn er NGO's die lokale mensen

opleiden tot journalist. De Volkskrant gebruikt hen om twee redenen niet. Allereerst vrezen we voor de kwaliteit van die berichtgeving en bovendien zit er ook een ethische discussie aan vast. Lokale journalisten krijgen misschien dollartekens in de ogen en nemen wellicht grotere risico's. We willen natuurlijk ook niet dat een door de Volkskrant ingehuurde Afghaan sneuvelt.'

Volgens Boom kunnen we ook Afghanen hier opleiden. 'Maar Nederland heeft niet eens een vak oorlogsjournalistiek, terwijl Karskens en ik het graag willen overdragen. Antoinette kan en wil dat denk ik ook wel. Er zijn zat jonge journalisten die dat hartstikke spannend vinden en het graag willen leren. We gaan weer toe naar een tijdperk van oorlogsvoering, dus de journalistiek moet zich daarop voorbereiden.'

Onze vierde hypothese, *“Door meer tijd en geld te investeren in permanente posities voor correspondenten kan de kwaliteit van de oorlogsverslaggeving worden verbeterd”*, lijkt dus ten dele te kloppen: het is vooral een kwestie van investeren, maar niet alleen in correspondenten, maar ook in het opleiden en trainen van jonge oorlogsverslaggevers.

Hoofdstuk 6 Conclusie

In dit hoofdstuk worden de belangrijkste conclusies van het onderzoek besproken. In de eerste paragraaf roepen we nog even de hoofdvraag van dit onderzoek in herinnering en worden de hoofddoelstellingen van deze scriptie kort benoemd. In paragraaf 6.2 wordt nader ingegaan op de opvallendste uitkomsten van de media-analyse en de conclusies die daaraan kunnen worden verbonden met betrekking tot de eerste deelvraag. In paragraaf 6.3 volgen de belangrijkste conclusies van de diepte-interviews op basis waarvan we de andere deelvragen beantwoorden. In paragraaf 6.4 beantwoorden we de centrale vraag van deze scriptie. Ten slotte worden in paragraaf 6.5 de beperkingen van het onderzoek besproken en worden aanbevelingen gedaan voor vervolgonderzoek.

6.1 Doelstelling onderzoek

Het doel van het onderzoek was om een inventarisatie te maken van de kwaliteit van de Nederlandse oorlogsjournalistiek: Hoe is het niveau van de berichtgeving op dit moment? Hoe heeft dat zich de afgelopen jaren ontwikkeld? Zijn Nederlandse oorlogsjournalisten ambitieus genoeg? Worden de door de journalistiek gestelde doelstellingen gehaald? En kan het publiek, de Nederlandse samenleving als geheel, zichzelf een duidelijk en evenwichtig beeld vormen van de situatie in een oorlogsgebied? Deze doelstelling hebben we vertaald in de volgende centrale onderzoeksvraag: “Wat is de kwaliteit van oorlogsjournalistiek in Nederlandse dagbladen en hoe heeft deze zich de afgelopen twintig jaar ontwikkeld?”

Om een duidelijk antwoord te kunnen formuleren op deze vraag is er vervolgens een onderzoek uitgevoerd dat bestaat uit twee fases. In de eerste fase is er een media-analyse gedaan naar de berichtgeving van Nederlandse oorlogsverslaggevers gedurende twee conflicten. De resultaten van deze media-analyse werden uit de doeken gedaan in hoofdstuk 4. De belangrijkste conclusies worden besproken in paragraaf 6.2.

In de tweede fase van het onderzoek zijn diepte-interviews gehouden met oorlogsjournalisten. De resultaten hiervan zijn opgetekend in hoofdstuk 5. In paragraaf 6.3 worden de belangrijkste conclusies besproken.

We willen nogmaals benadrukken dat dit onderzoek exploratief is opgezet. In die zin was het formuleren van een bepaalde vorm van theorie over de staat en ontwikkeling van de Nederlandse oorlogsjournalistiek het hoofddoel. Het toetsen van hypothesen speelt binnen het kader van deze scriptie een ondergeschikte rol.

Door een tweetraps, systematisch uitgevoerd onderzoek te doen wordt in deze scriptie geprobeerd een uitspraak te doen over de kwaliteit van de Nederlandse oorlogsverslaggeving. De resultaten en conclusies van dit onderzoek moeten daarom worden beschouwd als wetenschappelijke uitspraken over het onderzoeksobject en niet als een waardeoordeel.

6.2 Conclusies inhoudsanalyse

Alvorens uitspraken te doen over de kwaliteit van oorlogsjournalistiek in Nederland en op zoek te gaan naar mogelijke verbeterpunten of verklaringen is het van belang in kaart te brengen hoe deze specifieke tak van journalistiek door Nederlandse journalisten wordt bedreven. Daarom luidde de eerste deelvraag: “Hoe wordt oorlogsjournalistiek in de Nederlandse dagbladen bedreven?”.

Teneinde op deze eerste deelvraag een antwoord te kunnen formuleren is een aantal artikelen van Nederlandse oorlogsjournalisten onderworpen aan een inhoudsanalyse. De te analyseren artikelen zijn verzameld door een aselechte steekproef te nemen uit artikelen over twee verschillende gewapende conflicten uit de recente geschiedenis, die zijn verschenen in een tweetal Nederlandse kwaliteitskranten⁹. De belangrijkste conclusies van deze systematische analyse van de artikelen worden in deze paragraaf besproken.

⁹ Voor een nadere uiteenzetting, zie hoofdstuk 3 en 4

Focus van de artikelen

De centrale focus in de artikelen is een belangrijke graadmeter voor het beeld dat oorlogsjournalisten scheppen van een bepaald conflictgebied. Door bijvoorbeeld veelvuldig het lijden van de burgerbevolking in beeld te brengen ontstaat een beeld van een vernietigende oorlog. Een focus op het conflict, de uitkomst van de gewapende gevechten en het noemen van aantallen slachtoffers zonder daarbij gezichten te plaatsen roept het beeld op van een oorlog als een wedstrijd, waarin een partij wint en een andere verliest.

De focus van de artikelen wordt voor een belangrijk deel bepaald door de vrijheid die journalisten hebben om zich te bewegen in het oorlogsgebied. Deze vrijheid kan worden ingeperkt door een aantal verschillende factoren, zoals het gevaar dat een journalist in een bepaald gebied loopt om zelf doelwit te worden van geweld, de bereikbaarheid van bepaalde gebieden, de herkenbaarheid van de verschillende strijdende partijen¹⁰.

Bij de berichtgeving over de twee conflicten die in het kader van dit onderzoek zijn onderzocht, zijn op dit vlak een aantal opvallende verschillen waarneembaar. Zo blijkt de berichtgeving vanuit Afghanistan veel eenzijdiger dan die over Bosnië.

Conflict	Gevecht	Burgers	NL militair	Bond- genoten	Vijandige strijders	Context
Bosnië	-	4 40%	-	1 10%	4 40%	1 10%
Afghanistan	1 10%	2 20%	5 50%	2 20%	-	-

Tabel 6.1 Dominante focus in artikelen vergeleken.

Van de geanalyseerde artikelen over Afghanistan was de focus in de artikelen zeer dominant gericht op de Nederlandse soldaten en haar bondgenoten. Vijf van de tien

¹⁰ Irakese en Afghaanse opstandelingen voeren bijvoorbeeld een guerrillaoorlog, waarbij ze proberen niet op te vallen tussen gewone burgers om zo ongemerkt te kunnen toeslaan.

artikelen verhaalden voornamelijk over de situatie voor de Nederlandse soldaten. Nog eens twee legden het dominante perspectief bij bondgenoten, zoals Amerikaanse soldaten of Afghaanse rekruten, zo blijkt ook uit tabel 6.1.

Verder blijkt uit bovenstaande tabel dat voor het perspectief van vijandige strijders in de berichtgeving helemaal geen plaats is. Dat staat in schril contrast met de artikelen over Bosnië, waarin in vier gevallen dit perspectief juist centraal staat in het verhaal. In de artikelen over Bosnië is bovendien meer plaats voor informatie over de situatie voor burgerslachtoffers. In 40 procent van de artikelen staat dit onderwerp centraal. Dat is twee keer zoveel als bij de onderzochte artikelen over Afghanistan.

Brongebruik

Bij een analyse van het brongebruik zien we een soortgelijk verschil optreden, zo blijkt ook duidelijk uit tabel 6.2¹¹.

	Onafh. Expert	NL strijdkrachten	Bondgenoten	Vijandige strijders	Burger in warzone	Burger elders
Bosnië	1	-	11	6	17	8
Afghanistan	3	14	3	-	1	7

Tabel 6.2 Brongebruik voor artikelen over Bosnië en Afghanistan vergeleken.

De bovenstaande cijfers bevestigen nog eens de duidelijke preoccupatie van verslaggevers in de berichtgeving over Afghanistan met de situatie voor de Nederlandse militairen in het oorlogsgebied. De verhalen over “onze jongens in het oorlogsgebied” zijn duidelijk een populair format en de Nederlandse militairen, woordvoerders en politici (en in mindere mate ook hun bondgenoten) worden veelvuldig gebruikt als bron.

Bij de berichtgeving over Bosnië ontstaat precies het tegenovergestelde beeld. Daar worden Nederlandse militairen en politici helemaal niet aangehaald als bron in de artikelen (althoewel andere militairen van vredesmacht UNPROFOR en andere

¹¹ In deze tabel zijn de categorieën Politicus, woordvoerder en soldaat of bevelhebber voor de partijen Nederlanders, Bondgenoten en Vijandige strijders samengevoegd tot een categorie.

bondgenoten wel uitgebreid aan het woord worden gelaten). Ook komen in de artikelen over de oorlog in Bosnië de Serviërs, de “vijandige strijdkrachten” in deze oorlog uitgebreid aan het woord, terwijl de vijand in Afghanistan, Taliban- of Al Qaidastrijders helemaal niet gebruikt worden als bron in de artikelen.

Dit duidelijke verschil kan op verschillende manieren verklaard worden. In de eerste plaats zijn Al Qaida- en Talibanstrijders veel minder benaderbaar dan de Serviërs waren ten tijde van de oorlog in Bosnië. Bovendien zijn ze minder gemakkelijk herkenbaar en in veel gevallen ook uitgesproken agressief ten opzichte van journalisten. In contact proberen te komen met vijandige strijders is in Afghanistan in veel gevallen letterlijk levensgevaarlijk.

Een andere mogelijke verklaring is dat berichtgeving over de Nederlandse soldaten in een oorlogsgebied een soort artikel oplevert dat het Nederlandse publiek graag wil lezen, waardoor er wellicht ook bewust is gekozen voor deze vorm.

De eerst genoemde verklaring is de meest waarschijnlijke, zo zal blijken uit de bespreking van de resultaten van de interviews in paragraaf 6.3. Meer concrete antwoorden op deze vragen komen in deze volgende paragraaf, de bespreking van de belangrijkste conclusies van de diepte-interviews met de Nederlandse oorlogsjournalisten, aan bod.

Frame

Het Frame dat journalisten kiezen om de informatie in een artikel in te kleden of te duiden, is zeer bepalend voor de perceptie en opinievorming bij het publiek, zo blijkt uit onderzoek¹². Om deze reden kan het verschil in framegebruik dan ook bepalend zijn voor de beeldvorming over een bepaald conflict. In principe is een evenwichtige verdeling van artikelen over verschillende frames een goede manier om voor het publiek een duidelijk, eerlijk en uitgebalanceerd beeld te schetsen van de situatie in een oorlogsgebied.

¹² Zie ook paragraaf 3.3.6.

Bij de analyse van het gebruik van dominante frames in de geselecteerde artikelen vallen meteen een aantal dingen op (zie ook tabel 6.3). Zo blijkt de grotere belangstelling voor de gevolgen van oorlog voor burgers in Bosnië (in vergelijking met de berichtgeving over Afghanistan) ook duidelijk zichtbaar in de framekeuze: 60 procent van de berichten over Bosnië is gebaseerd op een Human Interestframe, waar de effecten van gebeurtenissen voor individuen of groepen mensen centraal staat. In de berichtgeving over Afghanistan wordt dit frame ook gebruikt, maar ligt de focus dan vooral op de gevolgen van bepaalde gebeurtenissen voor Nederlandse soldaten en hun bondgenoten.

	Conflict	Human Interest	Economic conseq.	Morality	Attribution of resp.
Bosnië Dominant	3	6	-	-	1
Afghanistan Dominant	5	3	1	-	1

Tabel 6.3 Framegebruik in berichtgeving over Bosnië en Afghanistan vergeleken

Bij de berichtgeving over Afghanistan blijkt het Conflict Frame populair te zijn. In 50 procent van de berichten is dat het dominante frame. Ook in de berichtgeving over Bosnië wordt veelvuldig (in 30 procent van de gevallen) gebruik gemaakt van dit Frame. Op zich is het veelvuldig voorkomen van dit frame overigens niet verrassend, aangezien het hier gaat om oorlogsjournalistiek, waar per definitie geschreven wordt over een conflict dat op het scherpst van de snede wordt uitgevochten.

Embedded

Voor zowel journalisten als voor het leger of politici heeft deze regeling een aantal duidelijke voordelen en nadelen. Voor journalisten is een *embedded* status een manier om de gebeurtenissen op het slagveld op de voet te volgen in de relatieve veiligheid van de nabijheid van een bepaalde troepenmacht. Journalisten komen op deze manier op plaatsen waar ze anders waarschijnlijk nooit iets van te zien zouden krijgen. Belangrijk nadeel is wel dat de legerleiding in ruil voor het toekennen van een *embedded* status wel eist dat de artikelen mogen worden ingezien en, indien nodig geacht door het leger, aangepast. Officieel wordt een beroep gedaan op deze

afpraak om te voorkomen dat vijandige strijders via de media aan tactisch gevoelige informatie kunnen komen, maar in de praktijk neigt de regeling naar censuur.

De mogelijkheid van het toepassen van censuur op de berichtgeving van het slagveld is voor het leger juist het grote voordeel van de *embedded*-regeling. Ook kan door deze status de aandacht van de journalist worden gevestigd op zaken waarvan het leger graag wil dat de media ze te zien krijgt, terwijl de aandacht juist kan worden afgeleid van de zaken waarvan de autoriteiten juist niet willen dat journalisten er over berichten.

Berichtgeving in de media over een oorlog is zeer bepalend voor de ontwikkeling van de publieke opinie, en het uitoefenen van enige controle, door censuur of het selectief verspreiden van specifieke informatie is voor veel politici en militairen een belangrijk aandachtspunt.

In dit onderzoek is ook gekeken naar de *embedded* status van verslaggevers tijdens de twee verschillende conflicten. Maar aangezien het toekennen van een *embedded* status aan journalisten sinds de tweede Golfoorlog erg in zwang is geraakt, is de vergelijking tussen Afghanistan en Bosnië niet veelzeggend.

Bij de verslaggeving over Bosnië is niet een artikel aan bod gekomen waarbij de journalist *embedded* was. Voor de berichtgeving had dit kennelijk weinig negatieve effecten want die is, zo blijkt uit tabel 6.1 tot en met 6.3, redelijk evenwichtig te noemen: alle partijen komen in de artikelen uitgebreid en ongeveer even vaak aan bod, en ook van de daadwerkelijke krijgshandelingen wordt wel degelijk, uit eerste of uit tweede hand, melding gemaakt.

Met betrekking tot de berichtgeving over Afghanistan zijn de artikelen in 40 procent van de gevallen geschreven door een *embedded* journalist, zo blijkt ook uit tabel 6.5. Daardoor krijgt het publiek een, tot voor kort, zeldzaam kijkje in het leven van elke dag van met name Nederlandse soldaten en hun bondgenoten. Op zich bieden deze verhalen vele interessante inzichten, over de onveiligheid in het gebied, de werkzaamheden die de Nederlanders uitvoeren in het land, en het al dan niet slagen van de vooraf gestelde doelen.

Maar tegelijkertijd kan daardoor niet worden voorkomen dat de berichtgeving wat eenzijdiger wordt. Door een groot belang te stellen aan nieuws over de situatie in Afghanistan voor “onze jongens in een oorlogsgebied”, is er minder aandacht voor andere relevante thema’s, zoals de gevolgen van de oorlog voor Afgaanse burgers of de beweegredenen van de vijand om het op te nemen tegen een coalitie van Afgaanse soldaten en militairen van de internationale stabilisatiemacht ISAF.

Beantwoording deelvraag 1

Het doel van de analyse van de berichtgeving over Afghanistan en Bosnië was om een antwoord te kunnen formuleren op deelvraag 1: “Hoe wordt oorlogsjournalistiek in de Nederlandse dagbladen bedreven?”.

Op basis van de onderzoeksresultaten in hoofdstuk 4, waarvan de belangrijkste conclusies in deze paragraaf reeds zijn besproken, kan worden geconcludeerd dat er sinds midden jaren negentig het een en ander is veranderd.

De meest opvallende uitkomst van de media-analyse is dat de verslaggeving door oorlogsjournalisten over Afghanistan minder evenwichtig dan over de oorlog in Bosnië. Misschien wel juist door de *embedded* status die een aantal journalisten krijgen toegekend in Afghanistan, bieden de verhalen over de situatie in het land een minder evenwichtig beeld dan in het geval van de berichten over Bosnië.

Voor het perspectief of de motieven van vijandelijke strijders is in de berichtgeving over Afghanistan nauwelijks aandacht. Iets dat in de berichtgeving over Bosnië juist wel erg goed lukte. Ook is de focus in de berichtgeving, en daarmee ook het brongebruik duidelijk verschoven. In Bosnië was de focus van de artikelen duidelijk meer gespreid en evenwichtiger verdeeld over verschillende aspecten van het conflict.

In de berichtgeving over Afghanistan lag de focus zeer duidelijk op de situatie in het land voor de Nederlandse soldaten (en hun bondgenoten) in het oorlogsgebied, was er veel minder aandacht voor de gevolgen van de oorlog voor de burgerbevolking en zelfs helemaal geen plek ingeruimd voor het perspectief van de vijandelijke strijders.

De aan de eerste deelvraag gekoppelde hypothese “*De kwaliteit van de oorlogsjournalistiek is verslechterd*”, lijkt derhalve te kloppen. Van de oorlog in Afghanistan wordt een minder neutraal en objectief beeld geschetst dan van de oorlog in Joegoslavië van ruim tien jaar geleden.

Al deze bevindingen kunnen op verschillende manieren worden verklaard. Dat is in dit onderzoek echter op systematische en wetenschappelijke wijze gedaan via diepte-interviews met de betrokkenen: de oorlogsjournalisten zelf. De belangrijkste conclusies van die gesprekken, en de mogelijke verklaringen voor de resultaten die bij de media-analyse naar voren zijn gekomen, zijn weergegeven in paragraaf 6.3.

6.3 Conclusies diepte-interviews

In de tweede fase van het onderzoek zijn diepte-interviews gehouden met vijf oorlogsjournalisten die momenteel de oorlog in Afghanistan verslaan. Aan de hand van deze gesprekken proberen we de deelvragen twee, drie en vier te beantwoorden.

2. Hoe gaan oorlogsverslaggevers te werk?

Om de kwaliteit van oorlogsjournalistiek te kunnen beoordelen is onderzocht op welke manier journalisten in oorlogsgebieden te werk gaan. Deze vrij algemene vraag is echter niet eenduidig te beantwoorden. Hoe oorlogsjournalisten te werk gaan hangt sterk af van hun taakopvatting, blijkt uit de interviews. De taak van verslaggevers verschilt in de focus die de journalist kiest. Zo wil AD-verslaggever Olof van Joolen het verhaal van de missie en de Nederlandse militairen vertellen, terwijl Antoinette de Jong die missie ‘irrelevant’ noemt. Zij kiest er voor om de achtergronden van de oorlog in Afghanistan te beschrijven. Dit verschil in focus leidt er toe dat Van Joolen *embedded* gaat bij het leger en De Jong onafhankelijk door Afghanistan en de buurlanden reist.

De werkwijze van oorlogsverslaggevers wordt enorm beïnvloed door de keuze om *embedded* journalistiek te bedrijven of om onafhankelijk verslag te doen uit

Afghanistan. De onafhankelijke verslaggevers zeggen dat hun werkwijze in Afghanistan grotendeels hetzelfde is als in Nederland. Dat wil zeggen veel netwerken, bellen, lezen en, zoals Arnold Karskens grapt, veel thee drinken. Joeri Boom, die zowel *embedded* als onafhankelijk verslag heeft gedaan vanuit Afghanistan, concludeert dat netwerken niet lukt als je met Defensie mee gaat. *Embedded* journalist Van Joolen erkent dat, maar Noël van Bommel is het daar niet mee eens. Hij geeft aan wel degelijk een netwerk te hebben opgebouwd in Uruzgan.

Voor *embedded* journalisten blijkt het ook lastig te zijn onpartijdig en objectief te berichten, blijkt uit het interview met Boom. 'Onpartijdigheid is iets wat haast onoverkomelijk is als je *embedded* werkt. Kennelijk identificeer ik me veel meer met de Nederlanders.' En: 'Het is helemaal niet raar dat je meereist met de troepen van het land waar je vandaan komt. In de Tweede Wereldoorlog zat er toch ook geen Amerikaan die met de Nazi's meereisde? Laten we de notie van onpartijdigheid maar gewoon ter discussie stellen.'

Een journalistieke waarde als hoor- en wederhoor blijkt voor alle verslaggevers lastig na te leven. Door de grote risico's zijn er nauwelijks contacten met de Taliban, waardoor een belangrijke partij in het conflict niet (grondig) gehoord wordt. In het voormalig Joegoslavië was dat compleet anders, stellen de geïnterviewden. Het was er minder gevaarlijk en alle verschillende strijdende ontvingen journalisten met open armen, 'om hun propaganda te verspreiden', aldus Boom. Volgens De Jong is het verschil eenvoudig te verklaren: 'Joegoslavië, dat is Europa, het zijn blanke mensen, het is dichterbij, je kon er zo naar toe rijden en mensen zijn daar op vakantie geweest. Met Afghanistan is dat allemaal niet het geval. Bovendien is het in Afghanistan ook veel gevaarlijker, omdat journalisten zelf een doelwit zijn geworden.' De toegenomen onveiligheid in Afghanistan verklaart Boom door te wijzen op 9/11. 'Talibangroepen willen je graag in handen krijgen, want ze hebben wat aan je. Je kan als ruilmiddel dienen en ze kunnen er het thuisfront in Nederland mee bespelen. In Joegoslavië was dat helemaal niet zo.'

3. Wat vinden oorlogsverslaggevers van de kwaliteit van de berichtgeving?

Aangezien ons onderzoek exploratief van aard is hebben we geen strakke kwaliteitscriteria gedefinieerd waaraan we de berichtgeving toetsen. Naast de in de

literatuur besproken ideeën die bestaan over kwaliteit, hebben we daarom oorlogsjournalisten zelf ook gevraagd naar wat zij vinden van het niveau van de berichtgeving in Nederland. Hieruit blijkt dat verslaggevers de kwaliteit van de verslaggeving uit Afghanistan in het algemeen onvoldoende vinden. Wel geven ze allemaal aan dat ze binnen de grenzen van wat mogelijk is, vinden dat ze iets kunnen toevoegen aan het debat. Boom noemt de verslaggeving uit Afghanistan halve journalistiek, omdat nog niemand er in is geslaagd de visie en standpunten van de Taliban te noteren. Hiermee blijft de helft van het verhaal over de oorlog onverteld, vindt hij. Bij de andere kant van het verhaal komen veel journalisten wel, maar censuur door het Nederlandse leger bij *embedded* journalisten blijkt wel problematisch voor de kwaliteit en de evenwichtigheid van de berichtgeving. De berichtgeving lijkt te worden gekenmerkt door eenzijdigheid.

De Jong stipt overigens wel aan dat de geschreven pers het nog relatief goed doet in vergelijking met de televisie. Dit komt volgens haar onder andere omdat de Nederlandse kranten veel aankopen van correspondenten van Amerikaanse en Britse media. Toch is dit geen goede ontwikkeling, vindt De Jong, omdat Nederlandse kranten daarmee hun eigen blik verliezen.

Naast de problemen met censuur en de moeilijkheid om verschillende en veelzijdige bronnen aan te voeren, is de gebrekkige kwaliteit ook het gevolg van een klein budget voor buitenland verslaggeving. Boom, Karskens en de Jong verbazen zich er hardop over dat de grote nieuwsmedia niet permanent verslaggevers in Afghanistan hebben gestationeerd. 'Nederland voert oorlog en wij hebben geen enkele correspondent vast in Kabul of Tarin Kowt zitten,' constateert Boom. 'Dat is toch bizar?' De Jong concludeert hieruit dat het ambitieniveau bij de Nederlandse media laag is. 'Op de redacties hoor ik vaak: "Ja, maar we zijn de BBC niet." Dan denk ik, ja, maar waarom eigenlijk niet?'

4. Hoe zou de kwaliteit van de berichtgeving uit oorlogsgebieden kunnen worden verbeterd?

Vooraf verwachten we dat journalisten zouden vinden dat de kwaliteit van de berichtgeving uit oorlogsgebieden is verslechterd. Daarom hebben we deze deelvraag opgenomen in het onderzoek en hebben we deze vraag ook gesteld aan

de geïnterviewden. Uit de gesprekken blijkt dat de berichtgeving van *embedded* journalisten enorm kan worden verbeterd als journalisten eisen dat ze zich niet langer laten censureren. Volgens Boom, Karskens en De Jong onderschatten Nederlandse journalisten die *embedded* met de krijgsmacht meegaan hun onderhandelingspositie ten opzichte van Defensie. Boom: 'Als wij niet meer mee mogen met de krijgsmacht, gaan wij allemaal zoeken naar verhalen buiten Defensie om en dan krijg je veel meer negatieve verhalen. De goede verhalen hoor je dan in ieder geval niet meer. Dat wil Defensie helemaal niet, want dan hebben ze er geen invloed meer op. We onderschatten onze onderhandelingspositie, we zijn te netjes en we hechten te weinig aan onze principes.' Voor Boom is de maat bijna vol: 'Ik ben werkelijk bereid om te zeggen dat ik niet meer mee doe. Dat laat ik dan natuurlijk wel overal weten, op radio, tv en in alle kranten. Want ik vind het niet meer verantwoord en ik wil mijn journalistieke integriteit niet verder op het spel zetten. Ik vind dat we heel dicht bij die grens zijn.'

Naast de censuur over wat er wel en wat niet mag worden opgeschreven zou de censuur ook moeten worden opgeheven daar waar het gaat om wat oorlogsjournalisten mogen zien als ze bij Defensie zijn. Van Bommel en Boom pleitten er voor dat goed voorbereide en ervaren oorlogsjournalisten ook mee kunnen gaan met de speciale commando eenheden en dat ze zelf hun patrouilles moeten kunnen kiezen als ze in Kamp Holland verblijven. Ook willen ze dat een langer verblijf bij Defensie mogelijk wordt.

Buiten de verbeteringen voor *embedded* journalisten, zijn er ook grote verbeteringen mogelijk om de berichtgeving minder eenzijdig te maken. Zo oppert Van Bommel dat de kranten ook met lokale stringers kunnen gaan werken. Voorwaarde is natuurlijk dat deze wel goed zijn opgeleid. Volgens Boom kunnen Afghanen ook in Nederland worden opgeleid door de kranten. Boom constateert dat er geen vak oorlogsjournalistiek is aan de journalistiekopleidingen in Nederland. Dat alleen al zou tot grote kwaliteitsverbeteringen kunnen leiden, denkt hij. De onafhankelijke verslaggevers pleitten vooral voor meer geld, maar lef speelt ook een rol. Twee Britse verslaggevers zijn er in geslaagd met de Taliban op pad te gaan in Afghanistan. De risico's van zo'n onderneming zijn groot, maar de berichtgeving wordt er wel completer en dus beter op.

6.4 Conclusies centrale onderzoeksvraag

Aan de hand van de media-analyse en de interviews kunnen conclusies worden getrokken met betrekking tot de centrale vraag: Wat is de kwaliteit van oorlogsjournalistiek in Nederlandse dagbladen en hoe heeft deze zich de afgelopen twintig jaar ontwikkeld?

Hoewel onafhankelijke oorlogsjournalisten er min of meer dezelfde werkwijze op nahouden in Afghanistan als in Nederland, slagen ze er door externe factoren vaak niet in om een evenwichtig verhaal te schrijven. Door de grote persoonlijke risico's die journalisten in Afghanistan lopen, hebben ze minder aandacht voor en minder kennis over de vijand – de Talibangroepen in dit geval - dan tijdens de oorlog in voormalig Joegoslavië. *Embedded* journalisten geven aan dat ze slechts beperkt hun taak kunnen volbrengen. Het opbouwen van een netwerk en het toepassen van hoor- en wederhoor is lastig voor ze. Bovendien is het voor hun moeilijker om objectief te blijven, omdat ze in de machine van Defensie werken. Als gevolg hiervan constateren we dat de berichtgeving minder evenwichtig is dan de verslaggeving uit het voormalig Joegoslavië.

De huidige tijdgeest – waarin Nederland naar binnen lijkt te zijn gekeerd en zich minder met het buitenland bemoeit – lijkt ook zijn uitwerking te hebben op de kwaliteit van de berichtgeving. Anders dan in Joegoslavië, wordt het conflict in Afghanistan voor een groot deel beschreven met een smalle focus op de inbreng van de Nederlandse militairen. Dit is onder meer het gevolg van de kleinere budgetten voor buitenlandverslaggeving waardoor het moeilijker is voor de krantenredacties om onafhankelijke verslaggeving te verkiezen boven een goedkoop *embedded* verblijf van een journalist in Afghanistan.

Al met al constateren we dat de kwaliteit van de berichtgeving uit oorlogsgebieden, onder druk van allerlei factoren, de afgelopen twintig jaar is verslechterd.

6.5 Discussie: Beperkingen en aanbevelingen

Elk onderzoek kent zijn beperkingen, zo ook deze studie. Uiteraard kan de schaal van ons onderzoek worden vergroot. De media analyse betrof enkel kranten, en geen andere media. Bovendien zijn alleen de Volkskrant en NRC Handelsblad bestudeerd. Er zijn vijf schrijvende journalisten geïnterviewd, van wie er drie alleen voor kranten schrijven en twee voor kranten en tijdschriften.

Een uitgebreider en omvangrijker onderzoek zou de gaten in ons onderzoek kunnen dichten. Om vast te kunnen stellen of het Nederlandse publiek nu ook daadwerkelijk slechter wordt geïnformeerd over deze oorlog dan vroeger in andere conflicten zou het totale media-aanbod (audiovisuele media, gratis kranten, Internet) moeten worden onderzocht. Daarnaast kan een effectenonderzoek inzicht geven in de gevolgen die de berichtgeving heeft op de lezer en kijker. Wat zijn de gevolgen van de berichtgeving voor de publieke opinie en het debat over de oorlog?

Journalistiek bedrijven in oorlogssituatie blijft een enorm lastig vak, waarbij naast de persoonlijke, soms traumatische, ervaringen van de journalist, ook moeilijke ethische vragen over de verantwoordelijkheid en de taak van de media boven komen drijven. De zoektocht naar de waarheid lijkt steeds lastiger te worden voor de journalist, maar die zoektocht blijft, juist in tijden van oorlog, uiterst relevant voor een democratische samenleving.